

דרוש מודל עבודה סוציו-משפטי – סיוע לאישה במקלט לנשים מוכות כאב טיפוס

מיכל גולד*

מאמר זה מציע מודל עבודה דו-תחומי, סוציאלי ומשפטי, אשר יכונה מודל "סוציו-משפטי". מטרתו של המאמר היא להצביע על הצורך במודל עבודה כאמור, לעמוד על המאפיינים השונים של כל אחת מהפרופסיות ולשרטט מודל סוציו-משפטי המבחין בין שיתוף פעולה רגיל או שגרתי בין עורכי דין ועובדים סוציאליים ובין מודל העבודה המוצע. בבסיס המודל המוצע עומדת ההנחה כי שני הרכיבים, המשפטי והסוציאלי, מהווים כלי להשגת השינוי המיוחל במצבו של האדם. לאור זאת מציע המאמר כי על מנת להעניק טיפול הוליסטי לאדם הזקוק הן לטיפול משפטי והן לטיפול סוציאלי, יש להתוות מראש את דרך הטיפול על ידי שני אנשי המקצוע – המשפטי והסוציאלי. מאמר זה מתבסס על עבודת מחקר לשם קבלת תואר מוסמך שערכה כותבת המאמר בכמה מקלטים לנשים מוכות, שבהם עובדות עורכות הדין והעובדות הסוציאליות, המטפלות בנשים, בשיתוף פעולה. על בסיס ממצאי המחקר, ישרטט המאמר מודל עבודה סוציו-משפטי ויתמקד במקלט לנשים מוכות כדוגמה. לבסוף יציע יישומים אפשריים נוספים למודל האמור. שאיפתו של המאמר היא להעלות את המודעות לצורך לעבוד בשיתופי פעולה ולסייע לאנשי המקצוע העובדים בשיתוף פעולה, להבנות מראש את מודל העבודה המשותף בצורה נכונה.

א. מבוא. ב. דרוש מודל סוציו-משפטי; 1. הצורך בשיתוף פעולה; 2. שיתוף פעולה סוציו-משפטי – למה זה כל כך קשה? ג. תפיסה מערכתית בעולם העבודה הסוציאלית ובעולם המשפט. ד. שרטוט מודל עבודה סוציו-משפטי; 1. שרטוט מודל סוציו-משפטי: מקלט לנשים מוכות כדוגמה. ה. הצעות ליישום המודל הסוציו-משפטי. ו. סיכום.

* עורכת דין במחלקת ייעוץ וחקיקה (פלילי) במשרד המשפטים. מאמר זה מבוסס על עבודת מחקר לשם קבלת תואר מוסמך במחלקה לקרימינולוגיה באוניברסיטת בר אילן. תודתי נתונה לפרופ' יובל וולף שהנחה וליווה במסירות את כתיבת עבודת המחקר, למשתתפות המחקר שתרמו מזמןן, ממקצועיותן ומניסיונן ולעו"ד עינת גדעוני, ד"ר חמוטל לנדאו ולחברי מערכת כתב העת המשפט על הערותיהם המועילות לכתובת המאמר.

א. מבוא

בתחילת דרכי בעולם העבודה המשפטית ייצגתי אסירים בוועדות שחרורים מטעם הסנגוריה הציבורית. חדורת מוטיבציה לסייע ללקוחותיי להשתקם, יצרתי קשר עם עובדות סוציאליות משירות בתי הסוהר, משירותי הרווחה או מהרשות לשיקום האסיר, מתוך הנחה תמימה שלכולנו מטרה משותפת: לסייע לאסיר להתחיל את דרכו החדשה מחוץ לכלא על הצד הטוב ביותר. מהר מאוד גיליתי כי מעברו השני של הקו בוקע לא אחת קול מהוסס, חשדני משהו, שהיטיבה לנסח אחת העובדות הסוציאליות באמרה: "אני צריכה לבדוק אם מותר לי לדבר איתך". חששה של העובדת הסוציאלית שעמה דיברתי מבטא סוג של חשדנות המאפיינת לעתים את השיח בין עולם המשפט לעולם הטיפולי. אלא שהתנסות מקצועית מאוחרת יותר¹ לימדה אותי כי השיח בין עולם המשפט לעולם הטיפולי ובין נציגיו של כל אחד מהעולמות יכול גם להיות שונה. שיתוף פעולה בין עובד סוציאלי המטפל במטופל ובין עורך הדין המופקד על ייצוגו בבית המשפט יכול להניב תוצאה טובה בהרבה, הן מהפן הטיפולי והן מהפן המשפטי.

בעיה משפטית אף פעם אינה "רק" משפטית, אלא מורכבת מתחומים נוספים. מצבו המשפטי של לקוח מושפע מגורמים רבים ושזור לא אחת בבעיות מתחומים אחרים כגון בעיות סוציאליות, רפואיות וכלכליות. ואולם הלקוח אינו מציג את הבעיה שלו כמחולקת לתחומי מקצוע שונים, אלא מספר סיפור אחד שמורכב מכמה גורמים, משתנים והשפעות. תפקידו ה"קלאסי" של עורך הדין הוא לסייע ללקוח בהיבט המשפטי שמהווה חלק מסוים מחייו, אולם פתרון משפטי מוצלח מצריך לעתים שיתוף פעולה עם פרופסיות אחרות על מנת לתת מענה לכלל בעיותיו של הלקוח.² בדומה, גם מצבו הנפשי של אדם המתמודד עם הליכים משפטיים מושפע מתחומים אחרים. פניותו של מטופל להליך הטיפולי היא הכרחית להצלחת הטיפול, אלא שלעתים ההתמודדות עם ההליכים המשפטיים מטרידה את מנוחתו ודורשת ממנו משאבים רבים, לרבות משאבים נפשיים, והדבר מונע ממנו את הפניות הנדרשת להליך הטיפולי. ניסיונותיו של המטפל להתוות תכנית טיפולית בשלב זה עלולים לעלות בתווה בהיעדר התייחסות לפן המשפטי המעיב על המטופל.

מאמר זה מתבסס על עבודת מחקר לשם קבלת תואר מוסמך, בהנחייתו של פרופ' יובל וולף מאוניברסיטת בר אילן, שנערך בכמה מקלטים לנשים מוכות, שבהם עובדות בשיתוף פעולה עורכות הדין והעובדות הסוציאליות המטפלות בנשים. המחקר, שנערך בשנת 2012, נועד לבחון מהי החשיבות היחסית אשר הוקנתה ליסוד משפטי וליסוד סוציאלי על ידי חברות הצוות – משפטניות ועובדות סוציאליות – בנוגע לשאלת סיכויי השתקמותה של אישה השוהה

1 בעמותת "יד ריבה – סיוע משפטי לקשיש" אשר פועלת בשיתוף פעולה עם שירותי הרווחה ברשויות המקומיות.

2 Kim Diana Connolly, *Elucidating the Elephant: Interdisciplinary Law School Classes*, 11 WASH. U. J. L. & POL'Y 11 (2003).

דרוש מודל עבודה סוציו-משפטי – סיוע לאישה במקלט לנשים מוכות כאב טיפוס

במקלט. בחינה זו נעשתה באמצעות מדידה פונקציונלית שפיתחו וולף ועמיתיו,³ שהופקה בדרך של ראינות של נשות המקצוע.

נוסף על מדידה פונקציונלית כלל כל ריאיון גם הליך של דיכוב חצי מובנה שבמסגרתו סיפרה כל משתתפת על העבודה המשותפת. דברי המשתתפות תועדו ונותחו.⁴ התיאור של תכנים אלה התבסס על דבריהן של תשע משתתפות – שש עובדות סוציאליות ושלוש עורכות דין, העובדות בשלושה מקלטים שונים.⁵ על בסיס הדברים שעלו והסקירה הספרותית שהובאה בעבודת המחקר, הוצג ניסיון להתוות קווים ראשוניים עבור מודל עבודה סוציו-משפטי בעניינה של אישה השוהה במקלט לנשים מוכות.

במאמר זה אבקש להציג את הצורך בשיח ובעבודה משותפת של עולם המשפט עם עולם הטיפול, תוך התייחסות למאפייניו הייחודיים של כל אחד מהעולמות, ולאחר מכן להתוות קווים ראשוניים של מודל עבודה "סוציו-משפטי". לאחר שרטוט כללי של המודל יובא שרטוט של מודל סוציו-משפטי במקלט לנשים מוכות כדוגמה, כפי שהוא הצטייר בעיניי במהלך הראיונות, ואבקש להצביע על יתרונותיו הן לאישה המטופלת והן לצוות המטפל. בתוך כך אדון בשלבים שבעיניי על הצוות לצלוח, על מנת להפוך ממשפטי פעולה לחברים בצוות סוציו-משפטי. לבסוף יציג המאמר הצעות ליישום המודל הסוציו-משפטי במקומות נוספים וזאת כדי להטמיעו כמודל עבודה מקובל בישראל.

ב. דרוש מודל סוציו-משפטי

1. הצורך בשיתוף פעולה

ביום 14.7.2012 הצית מר משה סילמן את עצמו במהלך הפגנה לציון שנה למחאה חברתית שכונתה "מחאת האוהלים".⁶ דקות ספורות לפני כן חילק מר סילמן מכתב ובו האשים את

3 יובל וולף ודניאל שטרית "אבחון פסיכיאטרי כהליך רב-ממדי של מיזוג מידע על אודות סימפטומים ביולוגיים, פסיכולוגיים וחברתיים" מגמות לו 20 (1994); רחל סיימון ויובל וולף "אבחון פסיכיאטרי בידי צוות רב-תחומי: היבט ביופסיכוסוציאלי" חברה ורווחה כב 153 (2002). מדידה זו נגזרת מתאוריית מיזוג המידע. ההנחה היא שכאשר אדם נדרש לשפוט או להעריך גירוי, הוא עושה זאת באמצעות תהליך קוגניטיבי רב-ממדי ואינטגרטיבי של עיבוד מידע. הפרט קולט פיסות מידע מכמה מקורות, משקלל אותן באופן סובייקטיבי, ולאחר מכן הן מתמזגות במוחו באמצעות כלל אלגברי פשוט, כגון חיבור הכמויות הנתפסות של כל אחד ממקורות המידע, מיצוען או הכפלתן. מתודת המדידה הפונקציונלית מאפשרת לגלות את המשקל הסובייקטיבי המוקנה לכל מקור זמין של מידע.

4 תחילה זוהו תכנים בולטים אשר חזרו על עצמם על ידי כמה משתתפות, ובשלב השני נבדק כמה פעמים חזר כל תוכן על עצמו ועל ידי מי מנשות המקצוע. העתק עבודת המחקר שמור במערכת. מדובר באותן משתתפות שרואיינו לצורך שני חלקי המחקר, אולם שלוש משתתפות נפסלו מהמדידה הפונקציונלית בשל בעיות כיוול.

6 בקיץ 2011 הוקמו מאות אוהלים, תחילה בשדרות רוטשילד בתל-אביב ולאחר מכן בכמה ערים נוספות, וזאת כמחאה בשל עליית מחירי הדירות בשנים שקדמו למחאה. לצד הקמת האוהלים נערכו גם כמה הפגנות ענק במחאה על מצב שוק הדיור בישראל.

מדינת ישראל שהשאירה אותו חסר כול. המעשה שעשה נועד לזעזע את המדינה. עד לרגע הקשה שבו גמר מר סילמן בלבו כי טוב מותו מחייו, הוא עבר התמודדויות שונות מול גורמים שונים: ⁷ תחילה הוא נקלע לחובות אשר יובילו, בסופו של תהליך, להכרזה עליו כפושט רגל; הוא ביקש לתבוע את מוסד הביטוח הלאומי בשל עיקול שהוטל, לטענתו שלא בצדק, אך תביעתו נדחתה מאחר שלא עמד בסכום של אגרת בית המשפט. בקשתו לקבלת פטור מאגרה זו נדחתה אף היא; ⁸ לאחר מכן עבר כמה אירועים מוחיים אשר פגעו ביכולתו להתפרנס, והוא נדרש להתמודד מול הביטוח הלאומי, הפעם בתביעה לקבל אחוזי נכות; בין לבין נשלל ממנו רישיון הנהיגה שלו, וכך למעשה נשללה ממנו היכולת להתפרנס כנהג מונית; ואם לא די בכך, היה על מר סילמן להתמודד גם עם סוגיית הדיור, בהיעדר יכולת לממן שכר דירה, ובקשותיו לקבל סיוע בשכר דירה ממשרד השיכון נענו אף הן בשלילה. למעשה מר סילמן נדרש לטפל בבעיות שונות עקב מצב רפואי, כלכלי ומשפטי, וזאת מול מוסדות שונים כגון המוסד לביטוח לאומי, בתי המשפט ומשרד השיכון. אלא שכל אחד מהגורמים שאליהם פנה ראה רק פיסה אחת מהתמונה הכוללת ובחן שאלה אחת – משפטית, בריאותית או כלכלית, וזאת במנותק מהסתכלות הוליסטית על מצבו של מר סילמן ומראייתו כאדם שלם.

קונולי מדמה את הבעיה המשפטית לפיל: אם תבחן אותה מנקודת מבט יחידה תתקבל תמונה מעוותת שאינה חזות הכול. ⁹ לדבריה, על מנת להבין בעיה משפטית, יש לבחון אותה מנקודת מבט של כמה דיסציפלינות, שכן המשפט מטבעו כמעט תמיד בין-תחומי, ותחומים רבים של המשפט סבוכים באופן טבעי עם תחומים אחרים. לא אחת, החלטות משפטיות אינן יכולות להיעשות בנפרד מהקשר כלכלי, סוציאלי, היסטורי ופוליטי, ולעתים רבות הן מבוססות על מידע עסקי, רפואי, מדעי, פסיכולוגי או טכנולוגי. בדומה, טוען פרופ' פרוקצ'יה כי אין עיסוק משפטי "טהור", בעל תוכן עצמאי, כיוון שהכרעות משפטיות גולשות תמיד אל תחומי חיים אחרים. כך, למשל, שופט הגוזר את עונשו של עברייני על בסיס שיקולי הרתעה, גולש לעניינים התנהגותיים, סוציולוגיים, קרימינולוגיים ותרבותיים. וכן שופט הבוחן את חוקיותה של עסקת אשראי, משווה לנגד עיניו גם את התוצאות השוקיות של פסיקתו.¹⁰

ואכן, בעשורים האחרונים הולכת ומשתרשת גישה מערכתית שלפיה פתרון של ממש לבעיות מורכבות יכול להימצא רק על בסיס ראיית המכלול, תוך התייחסות להשפעות של תחומי מדע שונים זה על זה.¹¹ בבסיס הגישה הזו עומדת הנחה כי השלם הוא יותר מאשר סך

7 רוני לינדר-גנץ ואורן מגיר "סיפורו של משה סילמן – האיש שהחליט לזעזע את המדינה" **TheMarker** 15.7.2012 www.themarker.com/news/protest/1.1776201 (נבדק לאחרונה ב-21.1.2016).

8 ת"א (מחוזי ת"א) 1752/08 סילמן נ' המוסד לביטוח לאומי (פורסם בנוב, 19.11.2009).

9 Connolly, לעיל ה"ש 2.

10 אוריאל פרוקצ'יה "בועות משפט" משפטים כ 9 (1990).

11 PETER WHITE, BIOPSYCHOSOCIAL MEDICINE: AN INTEGRATED APPROACH TO UNDERSTANDING ILLNESS (2005); LARS SKYTTNER, GENERAL SYSTEMS THEORY: PROBLEMS, PERSPECTIVES, PRACTICE (2005).

חלקיו, ולפיכך אין להתייחס רק לחלק ספציפי בפני עצמו, אלא לראותו כחלק מהמכלול.¹² גישה זו השתרשה בתחומים שונים, כגון פסיכיאטריה, פסיכולוגיה ועבודה סוציאלית והובילה לראייה רב-ממדית של תופעות.¹³ אף עולם הרפואה, שבמשך שנים ארוכות ביכר מודל ביו-רפואי למתן הסבר למחלות על סמך תסמינים ביולוגיים וכימיים בלבד, מסכים כיום כי מחלות אנושיות מושפעות גם מגורמים פסיכולוגיים וחברתיים.¹⁴ השילוב בין יסוד ביולוגי, פסיכולוגי וחברתי בא לביטוי בכלי אבחון שונים של מחלות נפש, של קווי אישיות, הסתגלות ותפקוד כללי, והוא מוכר כיום כמודל ביופסיכוסוציאלי המתייחס לבעיות רפואיות, נפשיות וחברתיות כאל תופעה מרובת פנים.¹⁵ מודל הוליסטי כזה דרוש גם בנוגע לבעיות משפטיות, ובמאמר זה אבקש לדון בשילוב בין היסוד הסוציאלי ליסוד המשפטי.

דוגמה טובה לצורך, ואולי אף יש לומר להכרח, בשיתוף פעולה בין עולם המשפט ובין עולם העבודה הסוציאלית ניתן למצוא בעיגונה של חובת הדיווח בחוק העונשין.¹⁶ ובהתפתחויות שחלו בעקבות חובה זו, הן בעולם המשפט והן בעולם העבודה הסוציאלית. בסוף שנת 1989 אושר בכנסת תיקון מס' 26 לחוק העונשין,¹⁷ אשר עיגן חובה על כל אדם לדווח בהקדם האפשרי למשטרה או לעובד סוציאלי שמונה לפי חוק¹⁸ (פקיד סעד), בהתקיים יסוד סביר לחשוב כי זה מקרוב נעברו עברות שונות כלפי קטיין או חסר ישע, בידי האחראי עליו (כגון התעללות גופנית, נפשית או מינית, תקיפה הגורמת חבלה, הזנחה ועוד). לצד חובה זו המוטלת על כל אדם, הוטלה על בעלי מקצועות שונים, ובהם עובדים סוציאליים חובה לדווח כאמור, גם אם העבירה נעברה לאו דווקא "זה מקרוב". על פקיד סעד שקיבל לידי דיווח כאמור מוטלת החובה להעבירו למשטרה בצירוף המלצתו לפעול או להימנע מלפעול בקשר לדיווח. בדומה, על המשטרה הוטלה חובה להעביר מידע שהגיע לידיה, לפקיד סעד ולא לפעול לפני שתיוועץ בו, אלא אם כן נדרשת פעולה מידית שאינה סובלת דיחוי.

מחד גיסא, בעקבות חקיקת חובה זו, חלה עלייה ניכרת במספר הדיווחים, נחשפו מצבים רבים של פגיעה חמורה בילדים, אלימות קשה ופגיעות מיניות, הרבה מעבר למה שהיה ידוע לפני עיגונה של חובת הדיווח.¹⁹ מאידך גיסא, בתחילתו של תהליך, חובת הדיווח גרמה לעתים לפלישה דורסנית לפרטיותן של משפחות הנמצאות במצב מצוקה ונזקקות לעזרה.²⁰ יתרה מזאת, תפקידו של פקיד הסעד קיבל לבוש חדש בעקבות עיגונה של חובת הדיווח, ויש אף

- LUDWIG VON BERTALANFFY, GENERAL SYSTEM THEORY: FOUNDATIONS, DEVELOPMENT, APPLICATIONS (1969) 12
וולף ושטרית, לעיל ה"ש 3. 13
סימון וולף, לעיל ה"ש 3. 14
ש. 15
חוק העונשין, התשל"ז-1977. 16
חוק העונשין (תיקון מס' 26), התש"ן-1989. 17
כהגדרתו בס' 368 לחוק העונשין. שמו הקודם והמוכר יותר הוא "פקיד סעד" ולשם הנוחות אשתמש במונח זה במאמר. 18
מרים פבר "בין 'טיפולי' ל'פלילי': חובת הדיווח מנקודת ראותם של פקידי הסעד" משפחה במשפט ג-ד 347 (2009-2010); תמר מורג "חובת הדיווח – אחרי עשרים שנה" נקודת מפגש 1, 16 (2010). 19
ש. 20

שטענו כי תפקידו הוסט מהמיקוד הטיפולי לעיסוק מסיבי בתחום הפלילי. פבר²¹ מתארת כי אם לפני עיגון חובת הדיווח, תפקידו המסורתי של פקיד הסעד היה בעיקר להגן על הקטין מפני הורים פוגעים ולטפל בהורים חסרי מסוגלות הורית במאמץ לסייע להם לגדל את ילדם כהלכה, הרי שלאחר התיקון לחוק תפקידו של פקיד הסעד נתפס כמדווח ו"מלשין" למשטרה. פקיד הסעד אשר נתפס בעיני הציבור ככתובת טיפולית לקבלת סיוע ועזרה, הפך ל"משט"פ". וכך מתארת פבר את המשבר שנוצר בעקבות עיגון חובת הדיווח:

"המעבר היה חד ומכאיב. כתוצאה מהדיווחים שדיווחו פקידי הסעד למשטרה, נאסרו הורים, התפרקו משפחות ונהרסה תדמיתם של הורים רבים בקרב שכנים וקרובים. נוסף לכך, הדיווח יצר ניכור בין פקידי הסעד לבין אוכלוסיית הפונים לרווחה, שפקידי הסעד אמורים לסייע לה".²²

ברור היה כי ההליך המשפטי צריך להינקט בתיאום עם אנשי הטיפול. להליך הפלילי חשיבות נורמטיבית ראשונה במעלה, והוא כולל גם כלים להרחקת הפוגע והפסקת הפגיעה אלתר. יתרה מזאת, לחקירת פרטי המקרה בידי המשטרה יש חשיבות גם אם הדבר לא יוביל לטיפול משטרי בפוגע, וזאת על מנת לדעת מה אירע, מי המעורבים ועל מנת להחליט בהתאם לכך על דרכי הטיפול המתאימות. עמד על כך בית המשפט העליון בבג"ץ פלונים²³ בקבעו כי חובת הדיווח קיימת גם כאשר הפוגע אינו בר-עונשין, והדגיש כי לחובת הדיווח "רציונל חינוכי, טיפולי-שיקומי והרתעתי", והדבר נדרש לצורך הפסקת הפגיעה ומתן הגנה לקרבנות פוטנציאליים. עם זאת, יש מקרים שבהם ההליך הפלילי עשוי לפגוע באפשרות לטיפול, ולא זו בלבד שהדבר לא יביא לפתרון הבעיה, הוא אף עלול להחמירה.²⁴ זאת ועוד, מבחינת הנפגע, נדרש לעתים פטור מחובת דיווח מקום שבו הדיווח למשטרה עלול לסכן את הנפגע או את בני משפחתו.²⁵ במקרים אלה לעתים דווקא גיוסו של הפוגע להליך טיפולי הוא שיכול להוביל להפסקת הפגיעה והסכנה לנפגע.

החשש מפני פגיעה אפשרית במתן טיפול שעשוי לסייע להפסקת הפגיעה, לא נעלם מעיני המחוקק כבר בשלבי גיבוש התיקון לחוק, והמתח בין קביעתה של חובת הדיווח ובין הפגיעה האפשרית לטיפול, עמד בלב הדיון בעת החקיקה של חובת הדיווח.²⁶ הפתרון שנמצא לכך היה הקמתן של "ועדות פטור", המורכבות מנציגי פרקליטות, משטרה ופקיד סעד, אשר מוסמכות לעכב העברת מידע למשטרה או למנוע אותה. במקרים המתאימים, ועדת הפטור מסייעת לגייס את ההליך הפלילי לטובת הטיפול: פוגע שעניינו תלוי ועומד לפני ועדת הפטור יודע כי חרב הגשת כתב אישום מאיימת ממעל, והדבר עשוי לשמש זרז להסכמה ליטול חלק בהליכים

21 פבר, לעיל ה"ש 19.

22 שם, בעמ' 351.

23 בג"ץ 7374/01 פלונים נ' מנכ"לית משרד החינוך, פ"ד נז(6) 529, פס' 9 לפסק דינה של השופטת פרוקצ'יה (2003).

24 פבר, לעיל ה"ש 19, בעמ' 354.

25 דרורה נחמני-רוט "התנאים לקבלת פטור לפקידי סעד מדיווח למשטרה על עבירות בילדים" משפחה במשפט ג-ד 379 (2009-2010).

26 מורג, לעיל ה"ש 19.

דרוש מודל עבודה סוציו-משפטי – סיוע לאישה במקלט לנשים מוכות כאב טיפוס

טיפוליים.²⁷ לעומת זאת, במקרים אחרים, כמו למשל כאשר הפוגעים מכחישים את הפגיעה או כאשר הפגיעה נעשית במזיד, פתיחת הליך פלילי היא הכרחית.²⁸ ההבנה כי יש מקרים שבהם על עולם המשפט לסגת ולפנות מקום לעולם הטיפול ולהפך, היא המפתח לסלילת הדרך הנכונה לטיפול במקרים מורכבים מעין אלה. על מנת לזהות מתי נכון לנקוט הליך פלילי ומתי להימנע ממנו או לדחותו קמעה, יש צורך בראייה סוציו-משפטית, כזו שמשמשת בוועדות הפטור.

2. שיתוף פעולה סוציו-משפטי – למה זה כל כך קשה?

שיתוף פעולה בין אנשי המקצוע השונים חיוני אפוא לטיפול נכון וטוב יותר באדם המצוי בבעיה. אולם הנכונות של אנשי המקצוע השונים לשותף פעולה זה עם זה, תלויה רבות בתחושת האמון והביטחון אצל כל אחד מאנשי המקצוע כאשר לשימוש בכלים שאינם מתחום התמחותו. דוגמה מאלפת לכך ניתן למצוא בשני מחקרים שבדקו את נכונותם של עובדים סוציאליים המטפלים בזקנים, להפעיל התערבות חוקית במקרים של התעללות והזנחה של זקנים, המגיעים לפתחם. במחקר הראשון נמצא כי העובדים הסוציאליים אשר השתתפו במחקר, לרבות פקידי הסעד, ביכרו התערבות טיפולית על פני ההתערבות החוקית.²⁹ לעומת זאת, במחקר השני שבדק את השפעתו של מיזם למניעה ולטיפול בקשישים במגזר העירוני, מיזם אשר כלל הקמת צוותים רב-מקצועיים שבהם היו חברים, בין היתר, עורכי דין ועובדים סוציאליים, נמצא אחוז גבוה יחסית של מקרים שבהם ננקטה התערבות משפטית, אף שגם ממצאי מחקר זה מלמדים כי הנטייה הרווחת יותר היא לשימוש באמצעים טיפוליים (כ-14% מהמקרים הוגשה תלונה במשטרה, ובמקרים של התעללות פיזית עמד מספר התלונות על כמעט רבע מהמקרים).³⁰ ממצא אחרון זה עומד בניגוד לממצאים קודמים בארץ ובעולם אשר דיווחו על מיעוט בנקיטת אמצעים משפטיים והסתייגות אנשי הטיפול מכך.³¹ מה ההסבר לממצאים השונים? על מנת להבין זאת, נעמוד בכמה מילים על מאפייני התופעה. התעללות והזנחה של זקנים היא בעיה חברתית בעלת מאפיינים של התנהגות עבריינית, ועל כן ההתמודדות עמה כוללת התערבויות הן בתחום החברתי-טיפולית והן בתחום החוקי. העובד הסוציאלי, שהוא אחד מהגורמים האמונים על איתור המקרה, טיפול בו והפסקת ההתעללות, נדרש לבחור בסוג ההתערבות המתאים לכל מקרה. לאחר שזיהה כי התרחשה התעללות, עליו לבנות תכנית טיפול, שאותה ניתן לחלק לשתי קטגוריות: טיפולית-תומכת וחוקית.³² התכנית הטיפולית כוללת לרוב שיחות ייעוץ ואספקת שירותים תומכים על מנת

27 טל ויסמן בן שחר "ועדת פטור" נקודת מפגש 1, 21 (2010); פבר, לעיל ה"ש 19.

28 פבר, לעיל ה"ש 19, בעמ' 353.

29 שרה אלון כוונת עובדים סוציאליים המטפלים בזקנים להפעיל התערבות חוקית או טיפולית במקרי התעללות בזקנים (חיבור לשם קבלת "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת חיפה, 2004).

30 איילת ברג-ורמן הערכה של המיזם למניעה ולטיפול בהתעללות בזקנים ובהזנחתם במגזר העירוני – דוח מסכם לשנים: 2005–2007 (2009).

31 אלון, לעיל ה"ש 29; ברג-ורמן, לעיל ה"ש 30, בעמ' 48.

32 אלון, לעיל ה"ש 29.

להקל מהעומס המוטל על המטפלים בזקן, ובמקרים המתאימים אף הוצאת הזקן מהבית לסידור מוסדי. ההתערבות החוקית כוללת הוצאת צווי הרחקה והגנה, מינוי אפוטרופוס, דיווח למשטרה ועוד, וזאת תוך שימוש בחוקים שונים כגון חוק ההגנה על חוסים,³³ חוק למניעת אלימות במשפחה³⁴ וחוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות.³⁵ יוצא אפוא שבפני העובד הסוציאלי עומדת האפשרות להפעיל התערבות טיפולית או חוקית, כשלא אחת, הדרך הטובה ביותר לטיפול מיטבי במטופל היא שילוב בין השניים.³⁶

אם כן מדוע ממצאי המחקר הראשון,³⁷ ומחקרים דומים בעולם,³⁸ הצביעו על אחוזים נמוכים של מקרים שבהם יבחרו עובדים סוציאליים לנקוט בהתערבות חוקית? יתרה מזאת, כפי שהוזכר לעיל, חוק העונשין קובע חובת דיווח במקרה שבו היה לעובד סוציאלי יסוד סביר להניח כי נעברה עבירה בחסר ישע בידי אחראי עליו, ועדיין, על פי ממצאי המחקר הראשון, נמצא כי עובדים סוציאליים רבים נמנעו מלדווח למשטרה במקרים שטופלו על ידם, על אף החובה הקבועה בחוק. אלון³⁹ מציעה כמה הסברים אפשריים לתופעה זו, שאת חלקם ניתן לתלות לטעמי בהיעדר שיתוף פעולה סוציו-משפטי. אחד ההסברים של אלון מפנה להגדרת המושג "חסר ישע" שהיא הגדרה כללית ולא אחידה, ובכך מקשה על העובד הסוציאלי לקבוע אם ניתן להגדיר את הזקן המטופל כ"חסר ישע" אשר חלה כלפיו חובת דיווח. בדומה, אנשי הטיפול מוצאים את עצמם מתלבטים אם ההתנהגות במקרה שהובא לפתחם מוגדרת על פי החוק כהתנהגות מתעללת או לא. הדבר אך מתחזק שעה שמדובר בפוגע שהוא בן משפחתו של הקשיש, ולעתים הפגיעה נובעת מעומס כבד המוטל על כתפי בן המשפחה הפוגע הנדרש לטפל בקשיש. מובן שבמקרה זה, היועצות בעורך דין באשר להגדרות החוק ופרטי המקרה, כפי שמוצע במודל סוציו-משפטי, תוכל להסיר את אי-הבהירות המקשה על נקיטת האמצעים החוקיים הנדרשים. הסבר נוסף שמונה אלון קשור בתפיסות מקצועיות של העובדים הסוציאליים ובעמדותיהם כלפי הפעלת סמכות. לדבריה, התערבות באמצעות החוק נתפסת בעיני העובדים הסוציאליים כהתערבות בכפייה, וזו מתנגשת עם הערכים הבסיסיים שעליהם חונכו. בעיניהם, התערבות חוקית עלולה להפר ערכים של שיתוף, הגדרה עצמית וחופש בחירה, גם אם אלה נועדו להגן על שלומם ועל ביטחונם של המטופלים. זאת ועוד, במקרים מסוימים עשוי העובד הסוציאלי לחשוש כי הפעלת אמצעי חוקי עלולה להסלים את המצב ואף להחמיר את הפגיעה בזקן, או שהדבר יגרום לנתק ולהפרדה כפויה בין הקרבן לפוגע, שכאמור לעתים הוא בן זוגו או צאצאו. נוכח זאת ניתן להבין את הסתייגות אנשי הטיפול מהפעלת התערבות חוקית בכלל וממסירת דיווח למשטרה בפרט.

33 חוק ההגנה על חוסים, התשכ"ו-1966.

34 חוק למניעת אלימות במשפחה, התשנ"א-1991.

35 חוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות, התשכ"ב-1962. להרחבה על השימוש האפשרי בכל אחד מהחוקים ראו אלון, לעיל ה"ש 29; ברג-ורמן, לעיל ה"ש 30.

36 מעניין לציין כי אמנם שיחות טיפוליות הביאו לשיפור בלמעלה משני שלישי מהמקרים, אולם השימוש באמצעים חוקיים לבדם הביא לשיפור בכ- 82%. ראו ברג-ורמן, לעיל ה"ש 30, בעמ' 49.

37 אלון, לעיל ה"ש 29, בעמ' 18.

38 ברג-ורמן, לעיל ה"ש 30, בעמ' 48.

39 אלון, לעיל ה"ש 29, בעמ' 10.

דרוש מודל עבודה סוציו-משפטי – סיוע לאישה במקלט לנשים מוכות כאב טיפוס

אלא שלעומת הממצאים במחקר הראשון⁴⁰ ובמחקרים נוספים בעולם המצביעים על מיעוט דיווחים והגשת תלונות למשטרה,⁴¹ הרי שבמחקר השני (של ברג-ורמן) נמצא אחוז גבוה יותר של מקרים שבהם הוגשה תלונה במשטרה. במצבים של התעללות פיזית עמד מספר התלונות כמעט על רבע מהמקרים!⁴² זאת, כאמור כחלק ממיזם אשר כלל הקצאת צוותים רב-מקצועיים שבהם היו חברים, בין היתר, עורכי דין ועובדים סוציאליים, ובכך טמון לדעתי ההסבר לשוני בין הממצאים. בצוות הרב-מקצועי נדונו סוגיות שונות כגון מתי להשתמש באמצעים חוקיים ואיזה מן האמצעים מתאים לכל מקרה? האם המטופל עונה על הגדרת "חסר ישע" המעוגנת בחוק? תרומתו העיקרית של הצוות באה לידי ביטוי בכך שהחלטה התקבלה על ידי צוות רחב, לאחר מפגש בין-מקצועי שאפשר חשיבה משותפת, שבה כל איש מקצוע תרם את זווית הראייה הייחודית למקצועו. העובד הסוציאלי לא נדרש עוד להכריע לבדו על סמך התמחותו בלבד.

אלון מציינת שאחד השיקולים העומדים בפני העובד הסוציאלי הנדרש לבחור בין התערבות טיפולית להתערבות חוקית הוא זמינות הכלי שבפניו.⁴³ התערבות טיפולית זמינה ומצויה במאגר שיטות הטיפול של העובד הסוציאלי. לעומת זאת, התערבות חוקית דורשת ממנו ידע נוסף, זמינות של פקיד סעד, שיתוף פעולה עם גורמי אכיפת החוק ועוד, ואלו לא תמיד עומדים לרשותו.⁴⁴ בנוסף, העובד הסוציאלי עשוי לתפוס את ההליך המשפטי כמסובך ואת החקירה המשטרתית כאטית ולא מניבה את התוצאות המקוות. שיתוף פעולה סוציו-משפטי המגביר את זמינות הכלי המשפטי, מפשט את השימוש בו, מחזק את ביטחונו של העובד הסוציאלי בצעד המשפטי שראוי לנקוט ועשוי להסיר את החסמים מפני נקיטת אמצעי שאינם בתחום התמחותו. חיזוק לכך ניתן למצוא בדבריה של ברג-ורמן, עורכת המחקר השני, המציינת שהעובדות הסוציאליות שהשתתפו במחקר העידו כי הניסיון והידע שצברו הגבירו את תחושת הביטחון שלהן וכעת הן רואות בנקיטת הליך כגון פנייה למשטרה אמצעי יעיל להשגת שינוי.

ג. תפיסה מערכתית בעולם העבודה הסוציאלית ובעולם המשפט

מודל עבודה סוציו-משפטי נגזר מגישה הוליסטית שהולכת ורווחת יותר ויותר בשנים האחרונות, ושמקורה בתפיסה מערכתית של תופעות. מה מקומה של תפיסה זו בכל אחד מהמקצועות? עולם העבודה הסוציאלית מתבסס על המודל הביופסיכוסוציאלי ומאמץ ראייה רחבה, הוליסטית, המשכילה להבין כי כל המערכות השונות בחייו של האדם הן חלק אינטגרלי מעולמו, וכי כל ההיבטים בחייו של מטופל רלוונטיים לבעיה שהוא מציג. העובד הסוציאלי

40 אלון, לעיל ה"ש 29.

41 ברג-ורמן, לעיל ה"ש 30, בעמ' 48.

42 שם.

43 שם, בעמ' 66.

44 שם.

מחונך לבחון כיצד גורמים שונים משפיעים על חיי המטופל, מתוך הבנה שהמטופל קשור לכמה מערכות, ושינוי בחלק אחד של המערכת ישפיע על שאר החלקים. כך לדוגמה בעיה פיזיולוגית עלולה להשליך גם על מצבו הכלכלי של המטופל בשל הפגיעה ביכולתו להשתכר; בעיה חברתית עשויה להשליך על מצבו הפסיכולוגי וכדומה. לאור זאת, התפיסה המקצועית של העבודה הסוציאלית מתבססת באופן רחב על שיתוף פעולה עם מערכות שונות לטובת המטופל.⁴⁵ היות שהאדם מקיים יחסי גומלין עם כמה סביבות העוטפות אותו, הטיפול בו חייב להיות רב-רובדי.⁴⁶ ועדיין, כפי שהוצג לעיל, עולם המשפט לא תמיד נתפס בעיני העובד הסוציאלי ככלי להטבת מצבו הסוציאלי של המטופל.

עולם המשפט נתפס, עד לעת האחרונה, כפרופסיה בודדת הפועלת לבדה, במנותק מדיסציפלינות אחרות, ואופיין בדרך כלל באינדיבידואליזציה ולא בשיתופי פעולה.⁴⁷ בעת האחרונה חלו תמורות שונות שחוללו ניצנים של תפיסה מערכתית גם בעולם המשפט, אך עדיין נהוג לראותו ככלי חד-ממדי שפעילותו מתמצה בפתרון סכסוכים, באמצעות החלת כללים משפטיים, על פי קטגוריות ברורות.⁴⁸ גם עורכי הדין עצמם מחונכים להתמקד בניתוח משפטי טהור ולהתרכז רק בסוגיות המשפטיות ובגורמים המשפיעים באופן ישיר על התיק בטיפולם.⁴⁹ כאשר הלקוח מגולל בפני עורך דינו את סיפורו, מבקש עורך הדין "לנקות" את הרכיבים שאינם משפטיים ולשרטט לעצמו את הסוגיה המשפטית ואת הדרך לפתרונה. ייתכן כמובן שעורך הדין ישית לבו לרכיבים שאינם משפטיים, אך יראה בהם אמצעים להשגת היעד הברור – הצלחה בהליך המשפטי. לעומת ראייה גלובלית המונחת בבסיס החינוך לעבודה סוציאלית, דומה החינוך המשפטי יותר לפרקליט יחיד המייצג לקוח יחיד⁵⁰ ומחנך לסנן מבין העובדות המוצגות רק את אלה שרלוונטיות לתפקידו של עורך הדין ולהתמקד בניתוח משפטי טהור ובהשגת תוצאות משפטיות.⁵¹

זכור לי שכמתמחה ייצגתי נער בבית משפט לנוער. מדובר היה בעולה חדש, שהתנתק מהוריו ועבר לגור עם חבריו. העבירה שביצע לא הייתה חמורה מדי, ועברו הפלילי היה נקי. בבוקרו של יום הדיון פגשתי באביו של הנער. הוא היה נראה איש משכיל ונורמטיבי, אך חסר אוניס בכל הנוגע לבנו. באופן סוריאליסטי כמעט, הדיון בבית המשפט היווה עבורו הזדמנות לפגוש בבנו, שככל הנראה לא חפץ להיות בקשר עם הוריו. בתום הדיון קבעה השופטת כי

45 דנה פרילוצקי, תמר דרויש, אפרת ונקרט ורונית הרמתי-אלפרן "הקליניקה הסוציו-משפטית כמודל הוראה להתערבות בין-מקצועית עם קשישים" גרונטולוגיה 31 (2010); Brigid Coleman, *Lawyers Who Are Also Social Workers: How to Effectively Combine Two Different Disciplines to Better Serve Clients*, 7 WASH. U. J. L. & POL'Y 131 (2001).

46 בנימין ינוב גישת המערכות בעבודה סוציאלית (1992).

47 Paula Galowitz, *Collaboration Between Lawyers and Social Workers: Re-Examining the Nature and Potential of the Relationship*, 67 FORDHAM L. REV. 2123 (1999).

48 הדר דניציג-רוזנברג ויפעת פרדר "האחרת שבתוכנו": על ערכת-דין חברתית 'רגישת-תרבות' מעשי משפט ג 45 (2010); Connolly, לעיל ה"ש 2.

49 Coleman, לעיל ה"ש 45.

50 Susan Bryant, *Collaboration in Law Practice: A Satisfying and Productive Process for a Diverse Profession*, 17 VT. L. REV. 459 (1993).

51 דניציג-רוזנברג ופרדר, לעיל ה"ש 48.

הקטין ביצע את העבירה, והתיק נגמר באי-הרשעת הקטין והטלת התחייבות כספית להימנע מביצוע עברות נוספות. מבחינה משפטית מדובר בהצלחה. אלא שלאחר הדיון, כשהקטין חתם על מה שנדרש והלך לו, ואביו נותר חסר אונים כי שוב לא הצליח לדבר על לבו, לא הרגשתי הצלחה. ואכן, כמה שבועות לאחר מכן, נעצר הנער בשנית, והפעם בעבירה חמורה יותר. הטיפול בנער לא היה שלם.

כאמור לעיל, בשנים האחרונות חלו כמה תמורות שהובילו לשינוי פועלה בין עולם המשפט לדיסציפלינות אחרות. ראשית, ההכרה בצורך בראייה הוליסטית אינה זרה לעולם המשפטי בנוגע לקטינים. חוק הנוער (שפיטה, ענישה ודרכי טיפול)⁵² שוזר את מעורבותו של שירות המבחן לנוער בצמתים משמעותיים של ההליך הפלילי בנוגע לנוער עובר חוק ושיטת הפעולה בין אנשי המשפט לאנשי הטיפול הוא לב לבו של חוק זה; אך גם לגבי בגירים ניתן למצוא שיתופי פעולה המעוגנים בחקיקה דוגמת ועדת שחרורים הפועלת על פי חוק שחרור על-תנאי ממאסר,⁵³ המורכבת משופט כשלצדו מכהנים שני אנשי מקצוע מתחומי הקרימינולוגיה, פסיכולוגיה, עבודה סוציאלית או חינוך; ודוגמת יחידת הסיוע בבית המשפט למשפחה המעוגנת בחוק בית המשפט לענייני משפחה.⁵⁴ חוק זה מורה על הקמת יחידת סיוע בבית המשפט המעניקה לבית המשפט שירותי אבחון, ייעוץ וטיפול בענייני משפחה. יחידת הסיוע הוקמה מתוך הבנה כי בית המשפט לענייני משפחה עוסק בתכנים בעלי משמעות רגשית עמוקה ובסכסוכים בעלי השפעות ארוכות טווח, המצריכים ראייה משולבת, משפטית וטיפולית. מטרתה של יחידת הסיוע היא להעניק שירות בעל תפיסה רב-מקצועית הכולל שירותי עבודה סוציאלית, פסיכולוגים ופסיכיאטרים, על מנת לתת לבית המשפט אפשרות לבחון בהכרעותיו גם היבטים פסיכולוגיים וחברתיים הייחודיים למערכות משפחתיות.⁵⁵ שנית, כחלק ממגמת השינוי, קמו בשנים האחרונות תנועות שונות הקוראות לעולם המשפט להביט מעבר למחלוקת העומדת לפתחו של בית המשפט ולהביא לפתרון קונפליקטים מתוך ראיית הקשרם הכולל.⁵⁶ אחת התנועות אשר קוראת להביא לשינוי כאמור היא תורת המשפט הטיפולית, הקוראת להסיט את מרכז ההתבוננות מהתוצאה הסופית של ההליך ולהתבונן גם על דרך ניהולו של ההליך.⁵⁷ תנועה זו מבקשת לאמץ כלפי המשפט גישה הוליסטית והומנית המכירה בהשפעתו המכרעת של המשפט על בריאות נפשו של מי שתוצאות המשפט מוחלות

52 חוק הנוער (שפיטה, ענישה ודרכי טיפול), התשל"א-1971.

53 חוק שחרור על-תנאי ממאסר, התשס"א-2001.

54 חוק בית המשפט לענייני משפחה, התשנ"ה-1995.

55 דורית אלדר-אבידן "ראיון ילדים בבית המשפט לענייני משפחה: מודל לשיתוף בין שופטי משפחה ובין עובדים סוציאליים ביחידות הסיוע" קטינים נפגעים וקטינים פוגעים, תשאו"ל וראיון בהליך המשפטי 255 (מאיר חובב, אירית הרשקוביץ ודבורה הורוביץ עורכים, 2001).

56 אורנה אליגון דר "המשפט הפלילי כתרפיה – אפשרויות ליישום של תורת המשפט הטיפולית" מחקרי משפט כו 491 (2010); ראו גם מאמרו של לימור זר-גוטמן וקרני פרלמן "עורך הדין פותר הבעיות: שינוי פרדיגמת ההתנהלות המקצועית" הפרקליט נב 547 (2013). מאמר זה מתאר את המעבר מתפיסה אדוורסרית לתפיסה שיתופית לביור סכסוכים.

57 ש.ש.

עליו.⁵⁸ תורת המשפט הטיפולי קוראת לבחון תובנות מתחומי חקר של פרופסיות אחרות כמו פסיכולוגיה, קרימינולוגיה ועבודה סוציאלית ולשקול אם ניתן לייבא תובנות אלה אל תוך מערכת המשפט.⁵⁹ תמורה זו בעולם המשפט היא כמובן מבורכת ביותר. תמורה שלישית שניתן לזהות בעולם המשפט, היא בדרך של מודלים שונים של שיתופי פעולה והענקת שירות הוליסטי למטופל-לקוח. מודל אחד הוא בתי משפט לפתרון בעיות. בתי משפט אלה, אשר קמו בארצות-הברית, מתמחים בבעלי דין או בנושאים מסוימים כגון סמים, אלכוהול, אלימות במשפחה, חולי נפש וחסרי בית, ומטרתם לתת פתרון שיקומי לבעיות של המתדיינים, באופן רחב יותר מהכרעה ספציפית בתיק העומד בפני בית משפט. השופטים ועורכי הדין הם חלק מצוות רבת-תחומי שכולל גם עובדים סוציאליים ואנשי בריאות הנפש. הצוות אינו מסיים את תפקידו עם סיום התיק, אלא ממשיך להיות מעורב בחיי בעל הדין גם לאחר מכן לשם פיקוח על הצלחת תהליך השיקום.⁶⁰ ראוי ומשמח לציין כי בישראל החלה "תכנית הרצה" (פיילוט) של בית המשפט הקהילתי ביזמת ג'וינט ישראל – אשלים ובשיתוף פעולה של משרדי הרווחה, ביטחון פנים, המשפטים והרשות המקומית. בתחילת חודש דצמבר של שנת 2014 החל לפעול בית המשפט בבאר שבע, ובחודש ספטמבר של שנת 2015 החל לפעול בית משפט נוסף ברמלה.

בדומה, ניתן למצוא בעולם מודלים שונים של שילוב עובדים סוציאליים במשרדי עורכי דין פרטיים, מתוך הבנה כי לעורך הדין אין הזמן, הנטייה או ההתמחות הנדרשת על מנת לתת מענה לצרכיו הפסיכולוגיים של הלקוח, אך אלו קשורים קשר בל יינתק לטיפול המשפטי. לאור זאת נבנה מודל של צוות הכולל בתוכו עורך דין ועובד סוציאלי, ויחסי גומלין ביניהם מסייעים להתמודד עם הבעיות הנפשיות אשר עלולות לסכל את יכולתו של הלקוח להניע את ההליך המשפטי ולפנותו לטיפול בעניינים המשפטיים הנדרשים.⁶¹ לאחר שמגיע לקוח לייעוץ משפטי אצל עורך דין הוא מופנה, בהסכמתו, לעובד סוציאלי העורך הערכה רב-ממדית,⁶² הבודקת אילו אמצעי תמיכה מהקהילה קיימים עבורו ואילו משאבים ניתן לספק לו. העובד הסוציאלי מראיין את הלקוח, מזהה את צרכיו הנפשיים והפסיכולוגיים ומשתדל לתת להם מענה. מודל דומה משלב עובדים סוציאליים במערכת הסנגוריה הציבורית, כך שזו תוכל לספק שירותים רב-תחומיים לנאשם.⁶³

תמורות אלה בעולם המשפט הן כמובן מבורכות, אך עדיין לא ניתן לומר שמודל עבודה סוציו-משפטי הוא מודל שהשתרש במשפט הישראלי. לעתים אף שקיים שיתוף פעולה בין אנשי המשפט לאנשי הטיפול, אין הכרה בצורך להבנות מודל עבודה מובנה ומסודר, מתוך

58 דנציג-רוזנברג ופרדר, לעיל ה"ש 48.

59 דיוויד ב' וקסלר "תורת המשפט הטיפולי: סקירה" מחקרי משפט כו 367 (2010).

60 אליגון דר, לעיל ה"ש 56.

61 Christina T. Pierce, Patricia Gleason-Wynn & Marilyn G. Miller, *Social Work and Law: A Model for Implementing Social Services in a Law Office*, 34 GEO. J. ON FIGHTING POVERTY (2001) 61.

62 המונח המקצועי להערכה רב-ממדית הוא Multidimensional Caregiver Assessment.

63 מודל דומה קיים גם בסנגוריה הציבורית בישראל. ראו משרד המשפטים דוח הסניגוריה הציבורית לשנים 2008–2009 (2010).

דרוש מודל עבודה סוציו-משפטי – סיוע לאישה במקלט לנשים מוכות כאב טיפוס

מודעות ליתרונותיו וניסיון לתת מענה למורכבויות הכרוכות בו. מטרתו של מאמר זה היא לשרטט מודל כאמור.

ד. שרטוט מודל עבודה סוציו-משפטי

אם כן מהו מודל עבודה סוציו-משפטי, ומה בינו לבין שיתוף פעולה רגיל או שגרתי בין עורכי דין ובין עובדים סוציאליים? דנציג-רוזנברג ופרדר מנסות במאמרן⁶⁴ לעצב מודל ראוי לעריכת דין חברתית שעניינו סיוע לנפגעות אלימות. המודל הראוי בעיניהן נמנע מלתת פתרון משפטי "לפי הספר", אלא תר אחר פתרון מתאים לנפגעת המסוימת והחכם מבחינתה, גם אם לא מדובר בפתרון צודק הממזה את זכויותיה המשפטיות עד תום. לצורך כך הן מציעות לפתח אצל עורכי הדין המייצגים בתיקים רגישים אלה, מיומנויות של מקצועות טיפוליים.

ברומה, מודל העבודה הסוציו-משפטי מבקש לתפור למטופל-לקוח את החליפה המתאימה לו, ליכולותיו ולצרכיו. אולם בניגוד למודל של דנציג-רוזנברג ופרדר המבקש להכשיר את עורך הדין לכך, המודל הסוציו-משפטי מציע הסתכלות מערכתית על האדם כמכלול, כמתמודד עם אתגרים ביותר מזירה אחת, ומתוך ראייה רחבה זו הוא מציע כי הצוות הסוציו-משפטי יתווה יחד את הדרך. ההנחה העומדת בבסיס המודל הסוציו-משפטי היא כי נקודת המבט המשותפת של שני אנשי מקצוע מאפשרת ראייה רחבה יותר של המטופל-לקוח מזו שיכול כל איש מקצוע להשיג לבדו, וכי יחד, המבט שלהם על האדם שלם יותר.⁶⁵ בנוסף, המודל הסוציו-משפטי קורא לאנשי המקצוע משני התחומים – משפטנים ועובדים סוציאליים, לראות את ההליך המשפטי כחלק בלתי-נפרד מההליך הטיפולי שעל המטופל-לקוח לצלוח ואת ההליך הטיפולי כחלק בלתי-נפרד מההתמודדות המשפטית.

מודל העבודה הסוציו-משפטי ניתן ליישום בשלוש פרקטיקות שונות: (א) פרקטיקה המשלבת עובד סוציאלי במקום עבודה "משפטי", דוגמת הסנגוריה הציבורית או משרד עורכי דין פרטי; (ב) פרקטיקה המשלבת עורך דין במקום עבודה "טיפולית", כגון מקלט לנשים מוכות או מוסד טיפולי-שיקומי אחר; (ג) עבודה משותפת דוגמת צוותים רב-מקצועיים, שבהם חברים הן עורכי דין והן עובדים סוציאליים.

ואולם בעוד שהפרקטיקה השלישית, של צוותים רב-מקצועיים רווחת יותר, הפרקטיקה הראשונה והשנייה כמעט שאינן בנמצא. יתרה מזאת, גם כאשר ישנם שיתופי פעולה בין עורכי דין לעובדים סוציאליים במקומות "משפטיים" או "טיפוליים", תפיסת המקום כ"משפטי" או "טיפולית" היא שקובעת מהו הרכיב המוביל, כשהרכיב השני רק נלווה לו, ואין הכרה בכך ששני הרכיבים, המשפטי והסוציאלי, מהווים כלי להשגת השינוי המיוחל במצבו של האדם.

64 דנציג-רוזנברג ופרדר, לעיל ה"ש 48.

65 Jeffrey R. Baker, *Necessary Third Parties: Multidisciplinary Collaboration and Inadequate Professional Privileges in Domestic Violence Practice*, 21 COLUM. J. GENDER & L. 283 (2011); Leigh Goodmark, *Can Poverty Lawyers Play Well With Others? Including Legal Services in Integrated, School-Based Service Delivery Programs*, 4 J. GERONTOL. SOC. WORK FIGHTING 243 (1997).

כך, למשל, התפיסה המסורתית של המשפט רואה בו מערכת כללים שנועדה לפתור סכסוכים ולהביא לחלוקה צודקת של משאבים, ושאינה עוסקת בהשלכותיו על בריאות נפשו ועל תפקודו של אדם המעורב בהליך המשפטי.⁶⁶ לכאורה, מה לו להליך המשפטי ולטיפול הנפשי שעובר הלקוח? ואכן, במסגרת המחקר שערכתי, שעל בסיסו אני מבקשת לשרטט את המודל הסוציו-משפטי, התבקשו העובדות הסוציאליות ועורכות הדין המרואיינות להעריך את סיכויי השתקמותה של אישה במקלט ולדרג את חשיבות הכלי המשפטי לעומת הכלי הסוציאלי באשר לשאלת שיקומה. נמצא כי הנטייה הראשונית של נשות המקצוע משני התחומים הייתה לייחס משקל רב יותר לרכיבים סוציאליים מאשר לרכיבים משפטיים.⁶⁷ אני סבורה כי ניתן ללמוד מכך על תפיסת היסוד המשפטי ככלי להשגת תוצאה משפטית ולא שיקומית, ועל תפיסת המקלט כשירות סוציאלי, שהשירות המשפטי נלווה לו בלבד. חיזוק לכך ניתן היה למצוא בדברי אחת העובדות הסוציאליות אשר ציינה כי הצד המשפטי הוא "טכני; תלוי בעורך דין טוב".

עם זאת, אותה עובדת סוציאלית שאף הדגישה כמה פעמים כי ליסוד הסוציאלי יש חשיבות רבה יותר בעיניה, ביקשה להוסיף בחלקו הפתוח של הריאיון⁶⁸ כי במהלך לימודיה היא התנדבה בארגון משפטי שבו היה הסיוע הסוציאלי נלווה למאבק המשפטי – כלומר, השירות נתפס בעיניה ראשית כמשפטי. דווקא ניסיון זה הביא אותה להכיר בחשיבותו של היסוד המשפטי, כדבריה: "סרבנות גט יכולה לאמלל אישה ולגרום לה לוותר על משאבים שיכולים לחזק ולשקם אותה, רק כדי להשתחרר מהבעל. לפעמים התהליך מתיש, הדיון מפחיד בשל הצורך להתעמת עם הבעל, כך שלא ניתן לנקות לגמרי את ההשלכה של ההיבט המשפטי על סיכויי השיקום". כלומר, כאשר תחום התמחותה, הסוציאלי, היה נלווה ליסוד המשפטי – שהיה הדומיננטי בשירות, עלתה בעיניה חשיבותו של היסוד המשפטי.

גם אצל שאר המרואיינות, שבחלק הראשון של הריאיון נתנו משקל נמוך יחסית ליסוד המשפטי לעומת זה שנתנו ליסוד הסוציאלי, ניתן היה למצוא במהלך החלק הפתוח של הריאיון כי המשקל שהן מייחסות ליסוד המשפטי, הלכה למעשה, גבוה מהמשקל שייחסו לו בתחילה. כך, למשל, כשבוע לאחר הריאיון ביקשה אחת המרואיינות להוסיף את הדברים הבאים: "רציתי לתקן את עצמי, אחרי שחשבתי על זה. אני חושבת שקצת מעטתי בערך של ההליך המשפטי ביחס להליך השיקומי. ישנם פרמטרים משפטיים מאוד חשובים ביכולת שיקומה של האישה הקשורים להליך המשפטי, והם גובה המזונות, הסדרת המגורים והסדרת הביטחון האישי של האישה. עניינים אלה לא יכולים להיפתר על ידי הליך של העצמה, אלא רק על ידי הליך משפטי". מרואיינות אחרות ציינו יסודות משפטיים נוספים כרלוונטיים ליכולת השיקום של האישה, כגון מדור ("בלי קורת גג תקטן היכולת שלה להשתקם"), מתן גט וכמובן גם משמורת על הילדים. כלומר, על אף הנטייה הראשונית שלא לראות את הכלי המשפטי

66 דנציג-רוזנברג ופרדר, לעיל ה"ש 48.

67 בדיקה זו נעשתה באמצעות מדידה פונקציונלית המתוארת בה"ש 3 לעיל.

68 כאמור לעיל, חלקו השני של כל ריאיון של משתתפות המחקר כלל הליך של דיכוב חצי מובנה שבמסגרתו סיפרה כל משתתפת על העבודה המשותפת. שרטוט המודל הסוציו-משפטי המובא להלן נבנה בהסתמך על דברי המשתתפות, ומובאים בו כמה ציטוטים רלוונטיים מדבריהן.

דרוש מודל עבודה סוציו-משפטי – סיוע לאישה במקלט לנשים מוכות כאב טיפוס

כרלוונטי לסוגיית שיקומה של אישה במקלט, מחשבה נוספת סייעה לראות את הפוטנציאל הטיפולי שגלום בכלי זה.

חשוב ומעניין לציין שהחשיבה הנוספת שהובילה להכרה בפוטנציאל הטיפולי של הכלי המשפטי נעשתה רק במהלך הריאיון או בעקבותיו, ואת מבקש המודל הסוציו-משפטי להשיג. שיתופי פעולה בין עורכי דין לעובדים סוציאליים יש לא מעט. ואולם לרוב, כל איש מקצוע פועל בתחומו שלו, ומדי פעם יש נקודות מפגש בין העולמות. בצמתים אלה אנשי המקצוע משתפים פעולה. לעומת זאת, המודל הסוציו-משפטי מבקש כי דרך הפעולה של שני אנשי המקצוע תתווה במשותף, מתוך הכרה שהכלי המשפטי מהווה אבן דרך חשובה בהליך הסוציאלי, והשירות הסוציאלי הוא חלק חיוני מההליך המשפטי. כפועל יוצא של כך, במודל הסוציו-משפטי, ההחלטות מתקבלות יחד, העדכון על מצבו של המטופל-לקוח הוא שוטף, וחברי הצוות מפתחים כלים, על סמך הניסיון הנרכש, לזיהוי השלב הנכון להתערבות סוציאלית בהליך המשפטי ולהפך. בדרך זו גם ניתנת לאנשי המקצוע האפשרות להתלבט יחד ולחלק את הנטל בטיפול בצרכיו הרגשיים של המטופל-לקוח. אחת המרואיינות הגדירה זאת כך: "אפשר להתלבט יחד ולטעות יחד וזה מאד מקל". כאשר הטיפול של הצוות הוא באוכלוסייה במצוקה, הדורשת משאבים נפשיים גם מאנשי המקצוע עצמם, יכולים אנשי הצוות לספק זה לזה גם את התמיכה הנדרשת.

כוחו של שיתוף הפעולה בין אנשי המקצוע מתחיל בהבנה הדדית של תפקידו של האחר. ואכן, במהלך העבודה המשותפת של עורכי דין ועובדים סוציאליים, עולות לא אחת שאלות כגון מיהו הלקוח שבשמו יש לפעול, ומהי החובה המקצועית המוטלת על כל אחד מאנשי המקצוע – שאלות המחדדות את ההתנגשות בין עורכי הדין ובין העובדים הסוציאליים. יתרה מזאת, לעתים המענה המקצועי שנדרש איש מקצוע אחד לתת, עשוי לעמוד בסתירה לתפיסת עולמו של איש המקצוע השני. בנסון⁶⁹ עמדה על ההבחנה בין צוות רב-תחומי לצוות בין-תחומי: צוות רב-תחומי מנצל את תחומי הידע של כל חבר צוות אך אינו דורש מחבריו להבין את התרבות והערכים העומדים בבסיסו של התחום האחר, ואילו צוות בין-תחומי כולל תקשורת והבנה בין חברי הצוות. מודל סוציו-משפטי שואף לבנות תקשורת והבנה כאמור וליצור צוות סוציו-משפטי, בין-תחומי.

1. שרטוט מודל סוציו-משפטי: מקלט לנשים מוכות כדוגמה

בחלק זה של המאמר אבקש לדון בפרקטיקה השנייה, היינו שילובו של עורך דין במקום עבודה "טיפולי". ואולם, אין בכך כדי לבטא העדפה של פרקטיקה זו על פני האחרות. יתר על כן, אני סבורה כי גם פרקטיקה זו המוכרת במקלטים לנשים מוכות, ראוי לה שתורחב למקומות "טיפוליים" נוספים, שבהם קשורים המטופלים קשר בל ינתק בהליך המשפטי, דוגמת מוסדות גמילה, הוסטלים שיקומיים ועוד. שרטוט המודל כפי שהוא יכול לבוא לידי ביטוי במקלט לנשים מוכות, מובא לצורך המחשה ויישום מוצע של מודל העבודה הסוציו-משפטי.

Sara R. Benson, *Beyond Protective Orders: Interdisciplinary Domestic Violence Clinic* 69
Facilitate Social Change, 14 CARDOZO J. L. & GENDER 1 (2007)

מקלט לנשים מוכות⁷⁰ הוא מקום המפלט של אישה אשר אזרה אומץ והחליטה לעזוב את בעלה האלים. לא תמיד מדובר בהחלטה מחושבת, המתקבלת לאחר בחינת כל ההשלכות של המעשה, אף שלדבר עשויות להיות השלכות כבדות משקל. בהחלטה לקום וללכת למקלט, נפרדת האישה מהשותפות הכי אינטימית שלה, ולעתים קרובות בעשותה כן היא גם מתנתקת מהמשאבים הפיזיים והכספיים היחידים שיש לה. רק בהגיעה למקלט היא מתחילה לעכל את שעברה ולהתאבל על אבדן שלמות המשפחה שעליה חלמה. עבור אישה כזו התערבות רב-תחומית היא הכרחית לייצוג הולם ולעתים אף הכרחית להצלחת חייה.⁷¹

בשנים האחרונות החלה הבנה במקלטים לנשים מוכות כי לבד ממתן מחסה וסיוע סוציאלי לאישה המוכה, יש חשיבות להפנייתה לסעד משפטי. אף שהסעד המשפטי הוא רק אחד מהתחומים שבו נזקקת האישה לסיוע, חשיבותו נגזרת מכך שביכולתו להביא לשינוי במערכת חייה.⁷² אולם ישנם הבדלים בין המקלטים השונים מבחינת מקום הייעוץ, השלב שבו תופנה האישה לייעוץ והקשר בין עורכת הדין⁷³ והעובדת הסוציאלית המטפלות באותה אישה. כך, למשל, יש מקלטים שבהם יושבת עורכת דין במתחם של המקלט עצמו; יש מקלטים שמפנים את הנשים לעורכי דין פרטיים, אשר מתן שירותים לנשות המקלט הוא חלק מפעילות רחבה יותר של משרדם; יש מקלטים שעורכת דין מגיעה אליהם כדי לפגוש בנשים כחלק מהליך קליטתן; ויש מקלטים שבהם יופנו הנשים לעורכי דין מהסיוע המשפטי של משרד המשפטים. פועל יוצא של כך הוא שהקשר בין עורכי הדין לעובדים הסוציאליים אינו זהה בכל המקלטים. אכן, בכל המקלטים קיימת ההבנה שיש להפנות את האישה לייעוץ משפטי, אלא שבחלק מהמקלטים עורכת הדין נותנת השירותים תיטול חלק בישיבות הצוות של המקלט, ובאחרים הקשר בין נותנת הסיוע המשפטי לנותנת הסיוע הסוציאלי יהיה טכני בעיקרו. על בסיס ראיונות עם כמה עובדות סוציאליות ועורכות דין העובדות עם נשים ממקלטים לנשים מוכות,⁷⁴ אבקש לשרטט את מודל העבודה הסוציאלית-משפטי כפי שהוא הצטייר בעיניי במהלך הראיונות, ולהצביע על יתרונותיו הן לאישה המטופלת והן לצוות המטפל. השלבים המוצגים הם שלבים שבעיניי על הצוות לצלוח, על מנת להפוך ממשתפי פעולה, לחברים בצוות סוציאל-משפטי.

שלב א' – פיתוח כלים לזיהוי המועד המתאים להפניית האישה מהמקלט לייעוץ משפטי

כיום, מועד הפנייתה של אישה הנמצאת במקלט, לייעוץ משפטי משתנה ממקלט למקלט. יש מקלטים שבהם תופנה האישה לסיוע משפטי כחלק מהליך קליטתה במקלט, ויש מקלטים אשר ימתינו עם ההפניה לייעוץ המשפטי שבועיים ואף שלושה. אישה המגיעה למקלט זקוקה לסעד

70 על התפתחותם של המקלטים לנשים מוכות בישראל ראו אורי ינאי "מקלטי נשים בישראל: מחדשנות וולונטריות לאימוץ ממלכתי" ביטחון סוציאלי 70, 77 (2005).

71 Baker, לעיל ה"ש 65.

72 Benson, לעיל ה"ש 69.

73 חלק זה של המאמר מתייחס לנשות המקצוע בלשון נקבה כיוון שמשותפות המחקר היו נשים, אך מובן שהדברים מתייחסים לשני המינים.

74 ראו פירוט על אודות חלקן השני של הראיון בה"ש 68 לעיל.

דרוש מודל עבודה סוציו-משפטי – סיוע לאישה במקלט לנשים מוכות כאב טיפוס

משפטי בסוגיות משפטיות שונות כגון משמורת על הילדים, צו הגנה, מזונות, עיכוב יציאת הבעל מהארץ, צו מניעה וגירושין. במצבים אלה הזמן משחק תפקיד מרכזי. לעתים ישנם עניינים כספיים הדורשים טיפול מידי, כמו למשל כשלבני הזוג חשבוך בנק משותף, ועולה חשש שהבעל האלים ירוקן את החשבון בשל האקט שנקטה האישה. גם נושא המשמורת על הילדים דורש לעתים טיפול לאלתר שיכול אף לכלול הוצאת צו עיכוב יציאה מהארץ באישון ליל במקרה של חשש לחטיפת הילדים לחוץ לארץ.

אלא שעל אף הצורך בהתערבות מיידית, עניינים אלו יכול שיעלו לראשונה רק בפגישה עם עורכת הדין, שבמסגרתה יישאלו השאלות המתאימות על מנת לאתר את הצרכים הדחופים. אישה שזה עתה עזבה את ביתה והגיעה למקלט, נמצאת לא אחת בכלבול לגבי מעמדה ולגבי זכויותיה, והמפגש עם עורכת הדין הוא שמאפשר לה להכניס סדר לחייה ולקבל את המידע הדרוש לה. ואולם כאמור לא בכל המקלטים המפגש בין האישה לעורכת הדין הוא מידי. יש מקלטים שבהם יינתן לאישה הזמן הנדרש לה על מנת להתאושש מהטראומה שחוותה ולעבד מה שעבר עליה, בטרם תופנה לייעוץ משפטי. גם לכך כמובן יש יתרונות. כשם שהטיפול הנפשי דורש פניות, כך גם ההתמודדות עם הזירה המשפטית עשויה לדרוש מהאישה משאבים שאינם בנמצא באותו הרגע.

הצעתי היא כי כחלק ממודל עבודה סוציו-משפטי, יפתחו העובדת הסוציאלית ועורכת הדין כלים מתאימים לזיהוי השלב המתאים להפניית האישה לייעוץ משפטי, בהתאם לצרכיה ומאפייניה. כך למשל ניתן לשלב בריאיון האבחוני שעורכת העובדת הסוציאלית (Intake) שאלות שמטרתן לזהות צרכים משפטיים מידיים. לאור תשובותיה של האישה, התרשמותה של העובדת הסוציאלית והיוועצות בעורכת הדין, ניתן יהיה לבחון אם ניתן להמתין עם הייעוץ המשפטי או לא. בנוסף, ניתן להניח כי באמצעות מודל עבודה משותף של העובדת הסוציאלית ועורכת הדין לאורך זמן, תפתח העובדת הסוציאלית את הרגישות הנדרשת לזהות כבר בעצמה באילו מקרים לדחיית הייעוץ המשפטי עלולות להיות השלכות הרוח גורל ויש להפגיש את האישה עם עורכת הדין בהקדם האפשרי. לצד זאת יש לזכור כי הדבר אינו מצוי בתחום התמחותה של העובדת הסוציאלית ועל כן ראוי שייעשה בעצה אחת עם עורכת הדין. שיקולים אלה יש להביא בחשבון בהליך פיתוח הכלים המוצע.

שלב ב' – ליווי סוציאלי של האישה בשלב המשפטי

פרט לשאלת מועד ההפניה לייעוץ המשפטי, מודל העבודה הסוציו-משפטי מציע גם להיטיב את המפגש עם עורכת הדין עבור האישה, וזאת באמצעות שילובה של העובדת הסוציאלית בפגישה. כאמור, אישה שזה עתה הגיעה למקלט עוברת משבר לא קל, והמפגש בינה לבין עורכת הדין עשוי להיות טעון. ראשית, עליה להתמודד בזמנית הן עם הצורך לשקול את האפשרויות המשפטיות העומדות בפניה והן עם הקשיים הנפשיים והפיזיולוגיים שנגרמו לה עקב הפגיעה שחוותה. שנית, רבות מהנשים החיות בצל האלימות מידרדרות לכדי חוסר אונים,

עד כדי איבוד יכולת לזהות את העדפותיהן, מטרותיהן ורגשותיהן.⁷⁵ אחת מהעובדות הסוציאליות שהשתתפו במחקר שנערך במקלטים לנשים מוכות, תיארה מקרה של מטופלת שכל כך פחדה מעורכת הדין שייצגה אותה, עד שביקשה מהעובדת הסוציאלית להיות לידה בכל פעם שהיה עליה להתקשר לעורכת דינה. עבור אישה כזו עלול שירות משפטי שאינו רגיש למצבה לשחזר תחושות של חוסר אונים או של תלות אשר אפיינו את מערכת היחסים האלימה שחוותה. בקר⁷⁶ עומד על מורכבות המפגש האמור וקורא לאנשי המקצוע השונים לפסוע בזהירות אל תוך חיי האישה ולבקש מידע באופן מתייחס ומבין. כחלק ממודל עבודה סוציו-משפטי ניתן להציע כי למפגש עם עורכת הדין תגיע האישה בליווי העובדת הסוציאלית המטפלת בה. בכך יכולה העובדת הסוציאלית, אשר אמנות הריאיון והערכת צורכי המטופל הן חלק מהכשרתה, לסייע להבין טוב יותר את דברי האישה ואת רצונותיה ואף לסייע לאישה עצמה להבין טוב יותר את העדפותיה וצרכיה.⁷⁷

לנוכחותה של העובדת הסוציאלית במפגש עם עורכת הדין, יש יתרון נוסף. כל עורך דין אשר מטפל בסוגיות רגישות דוגמת דיני משפחה, מוצא את עצמו לא פעם מהווה אוזן קשבת, לעתים גם מייצגת, בנושאים שאינם משפטיים. פרט למשאבי הזמן שהדבר מצריך, הדבר אינו מצוי בתחום התמחותו של עורך הדין, וכשמדובר בלקוחה שגם כך נמצאת במצב רגשי לא פשוט, ייעוץ או הערה תמימה לכאורה יכולים לפגוע בה מבלי משים, ויש צורך במשנה זהירות. אחת העובדות הסוציאליות שעמה נערך ריאיון סיפרה כי אמירות שונות של עורכת הדין חרגו מהפן המשפטי והיו בעלות השלכות מרחיקות לכת על האישה, שעורכת הדין כלל לא הייתה מודעת להן. "כמו למשל להגיד לאישה אחרי דיון שכן הזוג שלה דווקא נראה אדם נחמד, בלי לדעת שמדובר באדם מאד מניפולטיבי. אמירה כזאת יכולה להוות 'פצצה' בשביל אותה אישה [...] או אישה שהתמודדה עם הרבה לחצים משפחתיים לעשות שלום בית והיא הייתה בודדה בהחלטה להיפרד. בשלב מסוים עורכת הדין התחילה להעביר לה מסרים שאולי שווה לעשות שלום בית והאישה מאוד נפגעה כי היא ראתה בעורכת הדין בת־ברית, שמדברת בשמך, והתחושה שהיא מוטית הייתה מאד קשה".

מפגש משותף של עורכת הדין והעובדת הסוציאלית עם האישה מאפשר לשמור על מובחנות מקצועית של כל אחת מנשות המקצוע: עורכת הדין פורשת בפני האישה את האפשרויות המשפטיות העומדות בפניה ואת השיקולים השונים, ועל עיבוד הדברים והמשך החשיבה עם האישה מופקדת העובדת הסוציאלית במסגרת פגישותיה עם האישה. לצד זאת יש לזכור כי במהלך הפגישה עשויים לעלות תכנים שהאישה אינה מעוניינת לחשוף בנוכחות העובדת הסוציאלית, וייתכנו גם תכנים שעדיף שהעובדת הסוציאלית לא תיחשף אליהם מבחינת הטיפול עצמו. לכן מוצע להבנות יחד את אופן הליווי הסוציאלי והיקפו על פי הניסיון הנרכש. כך למשל ניתן לקבוע כי העובדת הסוציאלית תהיה נוכחת בתחילת המפגש, ובשלב

75 הדר דנציג-רוזנברג ודנה פוגץ' "כשאבה כואבת": על דילמת ההתחשבות בבקשתן של נשים החיות בצל האלימות להקל בענישת הפוגע" מחקרי משפט כו 589 (2010); דנציג-רוזנברג ופרדר, לעיל ה"ש 48.

76 Baker, לעיל ה"ש 65.

77 Benson, לעיל ה"ש 69; Galowitz, לעיל ה"ש 47.

דרוש מודל עבודה סוציו-משפטי – סיוע לאישה במקלט לנשים מוכות כאב טיפוס

מסוים, שעליו יוסכם מראש בין נשות המקצוע, המשך נוכחותה יהיה תלוי בבחירת האישה. במקרה זה חשוב יהיה להציג זאת לאישה עוד לפני המפגש. ליווי סוציאלי נוסף של האישה יכול לבוא לידי ביטוי גם בליווי האישה לדיון הראשון בבית המשפט. מעורבותה של העובדת הסוציאלית בהליך המשפטי מסייעת להסתכלות ההוליסטית על מצבה של האישה, כך שההליך המשפטי יהווה חלק מתהליך השיקום שעוברת האישה ולא חזית נפרדת להתמודדות. יחסי הגומלין בין שתי נשות המקצוע מסייעים להתמודד עם מורכבות הסוגיות הרגשיות והמשפטיות, המצריכות עבודה משותפת סוציאלית ומשפטית.

שלב ג' – התוויה משותפת של דרך הטיפול ובחירת האמצעים המשפטיים

כאמור לעיל, אחת מתרומותיו הבולטות של מודל סוציו-משפטי היא היכולת של אנשי המקצוע משני התחומים לקבל החלטות יחד, להתוות במשותף את הדרך המשפטית ולהתלבט יחד על היבטים סוציאליים ומשפטיים. תהליך העבודה במודל הסוציו-משפטי אינו כולל רק שיחות קונקרטיות בין עורכת הדין לעובדת הסוציאלית סביב נושא מסוים, אלא עדכון שוטף על מצבה של האישה המטופלת והתלבטויות באשר להשלכות אפשריות של דרך טיפול סוציאלית או משפטית.

דוגמה לכך ניתן לראות בזהירות הנדרשת בבחירת האמצעים המשפטיים שיש לנקוט ביחס לכל אישה. אישה שזה עתה עזבה את ביתה והגיעה למקלט עשויה להימצא לעתים בסכנת חיים. הוצאת צו נגד הבעל האלים עשויה לעזור במקרה אחד, אך במקרה אחר הדבר עלול רק להסלים את המצב ויש צורך במשנה זהירות לגבי האמצעים המשפטיים שנקטים. על מנת לקבל את ההחלטות הנכונות יש לבחון את המכלול תוך הערכת הסיכון בכל מקרה ומקרה, ולצורך כך זקוקה עורכת הדין למידע אשר מצוי בידי העובדת הסוציאלית. במודל סוציו-משפטי, עורכת העובדת הסוציאלית "דו"ח אלימות" אשר מועבר לעורכת הדין כבר בתחילת הטיפול בתיק, והוא משמש בסיס לקבלת החלטות באשר לנקיטת אמצעים משפטיים. גם מעבר לסכנה שעלולה להישקף לחייה של האישה, יש צורך בהתאמת הכלים המשפטיים למצבה. טיפול נכון צריך להתאים בין השלב הטיפולי לשלב המשפטי. המודל הסוציו-משפטי מאפשר לאנשי המקצוע משני התחומים להחליט יחד על הקצב. אחת מעורכות הדין המרואיינות תיארה זאת כך: "אני לא ארוץ עם המצב המשפטי אם האישה לא נמצאת שם מבחינה טיפולית, כי היא לא תעמוד בזה [...] אני יכולה להשיג פסקי דין נפלאים מבחינה משפטית אבל האישה לא מסוגלת לעמוד בהם [...] המצב המשפטי חייב להיות מותאם ליכולות שלה". כך למשל ישנם פסקי דין הדורשים פעולה אקטיבית של האישה כגון פתיחת תיק בהוצאה לפועל או הוצאת חפציו של הבעל מהדירה. אם האישה אינה מסוגלת לנקוט פעולות אלה ואינה נמצאת שם מבחינה טיפולית, היא עלולה "לתפוס רגליים קרות" והדבר אף יכול להשליך על תחושת המסוגלות שלה, מצבה הנפשי ודימויה העצמי. במודל הסוציו-משפטי, היסוד המשפטי אינו עומד בפני עצמו, מתוך הבנה שאם הוא יהווה חזות הכול ולא חלק ממערכת חייה המורכבת של האישה, פסקי דין אמנם ייכתבו אך לא

ייושמו. אליגון דר⁷⁸ עמדה על הסכנות הטמונות בהליכה פזיזה מדי לכיוון של הליך טיפולי בעניינו של נאשם בהליך משפטי בעת שהנאשם עוד לא בשל לכך. נאשם אשר יפר את צו המבחן עלול למצוא את עצמו עם גזר דין חמור יותר מזה שהיה צפוי לו מלכתחילה, כיוון שבית המשפט יראה בו כמי שהפר את האמון שניתן בו. כמו כן נאשם אשר ישלח להליך טיפולי בשלב שהוא עוד לא בשל לכך ויכשל, עלול לאבד את האמון בכוחו להצליח בהליך טיפולי בעתיד.

גם מבחינת בית המשפט קיים קושי עם אי-יישום החלטותיו. זכור לי מקרה שבו ייצגתי קשישה, אשר בתה התמכרה לאלכוהול והתפרצויותיה אף העמידו את אמה הקשישה במצב של סכנת חיים. בלב כבוד פנתה הקשישה לבית המשפט בבקשה להוצאת צו הרחקה של בתה מביתה. אלא שלממש אותו, לא הצליחה. בכל פעם שגמרה בלבה להרחיק את בתה, נכמרו רחמיה עליה והיא נמלכה בדעתה. כאשר התפרצה בתה שוב, כשהייתה תחת השפעת הטיפה המרה, הזעיקה הקשישה את המשטרה בבקשה שירחקו את בתה, אלא שנמסר לה שמשאית הכניסה את בתה לביתה, מרצונה, תוך הפרת צו בית המשפט, לא ניתן עוד לראותו כתקף ועליה לפנות שוב לבית המשפט. וכיצד תסביר האישה לבית המשפט מדוע הפרה את הצו מלכתחילה? כיצד תשכנע אותו שהפעם הוצאת הצו לא תהיה לריק? המודל הסוציו-משפטי מאפשר להתאים את ההליך המשפטי ואת הצווים שניתנים במסגרתו ליכולותיו ובשלותו של המטופל-לקוח ולתפור עבורו את החליפה המשפטית-טיפולית המתאימה לו.

שלב ד' – תפיסת הכלי המשפטי כחלק מהטיפול באישה

אחת המטרות שהמודל הסוציו-משפטי מבקש להשיג, היא הכרה בפוּטנציאל הטיפולי של הכלי המשפטי והכרה בשירות הסוציאלי כחיוני להליך המשפטי. זאת, על מנת לבסס אצל חברי הצוות את חשיבות ההתוויה המשותפת של דרכי הפעולה הנדרשות. במחקרה של אלון,⁷⁹ אחד ההסברים למיעוט השימוש בכלי המשפטי בידי עובדים סוציאליים נגע לתפיסתם את ההליך המשפטי כסותר ערכים של שיתוף, הגדרה עצמית וחופש בחירה ומונע את העצמת המטופל. אלא שההליך המשפטי טומן בחובו הזדמנות לחזק את ביטחונה של האישה ולהעצימה. ראשית, באמצעות העמדתה על זכויותיה. ידע הוא כוח. שנית, באמצעות הצגת האפשרויות העומדות בפניה, מתן הבחירה בידה והחזרת השליטה על חייה. אחת עורכות הדין היטיבה לתאר זאת: "אני רואה בתהליך המשפטי הזדמנות להעצמת האישה, לכן אני נותנת לה כמה שיותר בחירה: איפה יתקיים הדיון, אפילו איך נראית הבקשה לדחיית דיון. אני רוצה שהאישה תלמד לקבל החלטות, תהיה שותפה ותדע לדרג לעצמה מה חשוב לה". בדומה לכך אמרה עורכת דין אחרת: "אחת ממטרות המצב המשפטי היא העצמה – התמודדות מול הבעל עם מה שנעשה לה, לעבור את שלב ה-claiming זה מאד חשוב. יש נשים שלא מסוגלות להגיש כתב תביעה נגד הבעל".

78 אליגון דר, לעיל ה"ש 56.

79 אלון, לעיל ה"ש 29.

דרוש מודל עבודה סוציו-משפטי – סיוע לאישה במקלט לנשים מוכות כאב טיפוס

בנוסף, יש לזכור שיש מקרים שבהם טרדותיה של האישה מההליך המשפטי מונעים ממנה להתפנות רגשית לשיקומה הנפשי, להתבוננות על שעבר עליה ולגיוס כוחות להמשך. כך למשל סיפרה אחת העובדות הסוציאליות על אישה במקלט, שבתחילת כל מפגש טיפולי נשאלה לשלומה ותמיד השיבה "אבל מה יהיה עם הדירה? מה יהיה עם הכסף?". הקושי רק מתעצם שעה שהסוגיות המשפטיות כוללות משמורת על הילדים והאישה חוששת לאבד את ילדיה. במקרים אלה, מענה לסוגיות המשפטיות הוא אבן דרך משמעותית בהליך הטיפול באישה. וקסלר עמד על כך שהמשפט פועל לעתים כסוכן תרפויטי או אנטי תרפויטי, אלא שאנשי המקצוע השונים אינם שמים לבם לכך.⁸⁰ המודל הסוציו-משפטי מציב את הכלי המשפטי כאחד הכלים לשיקום האישה. ההליך המשפטי עשוי להיחווה כמעצם ומצמיח, אך באותה מידה הוא עלול להיות טראומתי ומחליש. שירות משפטי שאינו רגיש לטראומה שחווה האישה, עלול לשחזר תחושות של חוסר אונים או של תלות אשר אפיינו את מערכת היחסים האלימה שחווה. יחד, ומתוך הבנה שלכלי המשפטי יש גם אלמנטים טיפוליים, יוכלו עורכת הדין והעובדת הסוציאלית להעניק לאישה שירות מעצים ולהפוך את ההליך המשפטי מזירה נוספת להתמודדות, לחלק מההליך שעל האישה לצלוח בדרך לשיקומה.

שלב ה' – מעבר מצוות רב-תחומי לצוות בין-תחומי

לצד יתרונותיו הרבים של המודל הסוציו-משפטי, אין ספק כי מתעוררים במסגרתו גם קשיים שמקורם בתפיסות שונות של התפקיד, במחויבויות אתיות שונות ובשפות השונות של אנשי המקצוע.⁸¹ קשיים אלה אינם חדשים ורבות נכתב עליהם. לעולם המשפטי ולעולם הטיפולי ערכים ודרכי תקשורת שונים ולעתים אף מנוגדים.⁸² מדובר בפרופסיות שונות הנבדלות בין השאר בהשקפה המקצועית ובהנחות יסוד שמהן נגזרות חובות מקצועיות שונות. עורך הדין מחויב לפעול בשם הלקוח שלו ולמלא אחר רצונו. חובה זו מעוגנת בכלל 2 לכללי לשכת עורכי הדין.⁸³ לנגד עיניו של עורך הדין עומד רצון הלקוח, ותפקידו הוא לפעול להגשמת רצון זה. לעומתו, עובד סוציאלי יבקש להבין את כלל הנסיבות של המטופל בטרם ינקוט אמצעי טיפול או התערבות, ועבודתו תיבנה על רקע נסיבות אלה.⁸⁴ הקונפליקט הפוטנציאלי בין עורכי הדין לעובדים הסוציאליים מתעצם במצב של ריבוי לקוחות, דוגמת משפחה. עורך הדין מחויב

80 וקסלר, לעיל ה"ש 59.

81 Galowitz, לעיל ה"ש 47; Baker, לעיל ה"ש 65; Benson, לעיל ה"ש 69.

82 ענת ענבר, חיה נבו וסוזן להמן "יחידות הסיוע ליד בתי המשפט לענייני משפחה – עשור לפעילותן" משפחה במשפט ב 25 (2008).

83 כללי לשכת עורכי הדין (אתיקה מקצועית), התשמ"ו-1986.

84 Jean Koh Peters, *Concrete Strategies for Managing Ethically-Based Conflicts Between Children's Lawyers and Consulting Social Workers Who Serve the Same Client*, 10 CHILD.

.LEGAL RTS. J. 15 (1989)

ללקוח בלבד, ואילו עובד סוציאלי רואה את המטופל כחלק מסביבתו, ולנגד עיניו עומדת טובת כלל המשפחה וטובת החברה כולה.⁸⁵

קשיים אלו באו לידי ביטוי בראיונות שנערכו עם נשות המקצוע במקלטים לנשים מוכות. אף שמשותפות המחקר התבקשו לתאר באופן כללי את העבודה המשותפת, בחרו רוב המשתתפות להביא גם מקרים של התנגשויות בין המקצועות, אשר נגעו בעיקר לסוגיית המשמורת על ילדים והקשר שלהם עם האב המכה. המצב שתואר כמעט על ידי כל המשתתפות היה של אישה המבקשת לקבל משמורת על ילדיה, אך רצונה זה עומד בסתירה לעמדתן של העובדות הסוציאליות שסבורות כי הדבר אינו עולה בקנה אחד עם טובת הילד. המצב נראה מורכב יותר כאשר עורכת הדין אינה עצמאית, אלא עובדת של המקלט, ובמקרים קיצוניים אף נאלצת להשתחרר מייצוג האישה בשל ניגוד עניינים. השקפתן השונה של עורכת הדין והעובדת הסוציאלית הביאה לקונפליקטים באשר לדרך הטיפול הראויה.

כך למשל תיארה אחת העובדות הסוציאליות: "הייתה אישה שהייתה בעיה עם ההורות שלה ועירבנו פקידת סעד כדי ש"תאיים" בשימוש בחוק הנוער על מנת להכניס את האישה לסדר. עורכת הדין כעסה על הצעד הזה, כי זה עלול לפגוע לאישה במשמורת. מבחינתנו הילדים הם אלה שצריך לדאוג להם ואנחנו לא מסתכלות על הצד המשפטי". וכן: "יש מקרים של הסתכלות שונה, למשל כאשר האמא מזניחה, עורכת הדין תלחם על המשמורת אבל העובדות הסוציאליות מסתכלות על טובת הילד".

עורכות הדין מצדן הצביעו על כללים מסוימים של המקלט אשר עלולים לפגוע בייצוג המשפטי, בעיקר סביב מפגש של האב עם ילדיו. כך למשל ישנו כלל המחייב שהמפגש עם האב ייערך במרכז קשר,⁸⁶ או כאשר המקלט מאפשר לילדים להיפגש עם האב בטרם הושגה משמורת זמנית של האם מחד גיסא, או לא פועל מספיק לקידום מפגש בין הילד לאב לפני דיון מאידך גיסא. עורכות הדין טענו שמצבים אלו עלולים לפגוע בהליך המשפטי, וכך הן הציגו זאת: "קשה לי להצדיק את זה בבית המשפט ואין גמישות"; או: "מאוד בעייתי להגיע לדיון על משמורת כשהאבא מספר שלא פגש את ילדיו במשך מספר חודשים". פרט לקושי בהתמודדות המשפטית, הצביעו עורכות הדין גם על תחושות לא פשוטות הנלוות לקונפליקטים בינן לבין העובדות הסוציאליות: "המקלט לא מבין שהתפקיד שלי הוא קודם כל להגן על האישה [...]. אם אישה רוצה להשאיר את הילדים אצלה, תפקידי כעורכת דין לדאוג לכך. אבל העובדות

85 Galowitz, לעיל ה"ש 47; Randy Retkin, Gary L. Stein & Barbara Hermie Draimin, *Attorneys and Social Workers Collaborating in HIV Care: Breaking New Ground*, 24 *FORDHAM URB. L. J.* 533 (1996–1997).

86 "מרכז קשר הורים-ילדים הוא מסגרת אזורית, מוגנת, תומכת ומקצועית לקיום מפגשים בין הורים לילדיהם במצבים של קונפליקטים במשפחה על רקע של פירוד, גירושין או אלימות וסיכון". הגדרה זו לקוחה מהוראת תע"ס 3.36 של משרד הרווחה והשירותים החברתיים "מרכז קשר הורים-ילדים" (5.3.2009) [www.molsa.gov.il/CommunityInfo/Regulations/SocialRegulations/ \(5.3.2009\) Documents/%D7%A4%D7%A8%D7%A7%203%20-%20%D7%A4%D7%A8%D7%98%D7%95%D7%9E%D7%A9%D7%A4%D7%97%D7%94/3_36.pdf](http://www.molsa.gov.il/CommunityInfo/Regulations/SocialRegulations/Documents/%D7%A4%D7%A8%D7%A7%203%20-%20%D7%A4%D7%A8%D7%98%D7%95%D7%9E%D7%A9%D7%A4%D7%97%D7%94/3_36.pdf) (נברק לאחרונה ב-21.1.2016). מרכזי הקשר בישראל נמצאים בפיקוח מקצועי של השירות לפרט ולמשפחה באגף לשירותים אישיים וחברתיים במשרד הרווחה והשירותים החברתיים.

דרוש מודל עבודה סוציו-משפטי – סיוע לאישה במקלט לנשים מוכות כאב טיפוס

הסוציאליות חושבות גם על טובת הילד וזה מחליש אותי" וכן: "אין תמיד הבנה לתפקיד של עורכת הדין".

כאמור לעיל, אחת ממטרותיו של המודל הסוציו-משפטי הוא לעבור מצוות רב-תחומי לצוות בין-תחומי, הכולל תקשורת והבנה בין חברי הצוות. לצורך זה, אין די בשיתוף פעולה. לדברי גלוביץ,⁸⁷ חשוב שאנשי מקצוע העומדים לשתף פעולה ידונו מראש בקונפליקטים אפשריים שעשויים לעלות במהלך העבודה המשותפת. לכן יבקש המודל הסוציו-משפטי לכלול דיון מראש כאמור, כמו גם תוך כדי תהליך העבודה המשותפת, אשר יסייע לשני אנשי המקצוע משתי ההתמחויות להבין את הרציונל המקצועי של שותפם לצוות העבודה, מתוך הבנה שלכל פרופסיה תרומה שונה ויכולת לספק מענים שונים לבעיה נתונה.

כך, למשל, במקרה של ההתנגשות העיקרית שתוארה, לפיה עורכת הדין ביקשה לייצג את רצון הלקוחה, בעוד שהעובדות הסוציאליות חלקו על עצם הלגיטימיות של רצון זה (למשל בנושא המשמורת על הילדים), יהיה חשוב לדון מראש על משמעות חובתה של עורכת דין לפעול בשם לקוחה, גם כלפי הלקוח. כבר ציינו כי ההתמודדות המשפטית היא רק אחת מהתמודדויות רבות שבפניהם ניצב האדם הזקוק לסיוע משפטי. על כן הוא זקוק לדעת שהגזרה המשפטית מופקדת בידי איש מקצוע שזוהי הכשרתו ומיומנותו. הידיעה של הלקוח כי לצדו עומד בעל מקצוע שתפקידו לייצג את האינטרסים שלו, מפחיתה את החרדה הנלווית להליך המשפטי ומעניקה כבוד ותוקף לקולו.⁸⁸ עורכת הדין היא ה"פה" שלו. הבנת תפקידה של עורכת הדין תקל על אנשי המקצוע להכיל את הקונפליקטים סביב סוגיה זו.

שלב ו' – יצירת שפה סוציו-משפטית

לעולם המשפט ולעולם העבודה הסוציאלית שפות שונות. לכל אחד מהם שפה משלו ודרך משלו להציג את הדברים. כשהצגתי את המחקר שערכתי במבחן ההגנה על התזה, העירה אחת מחברות הוועדה הבוחנת, קרימינולוגית קלינית במקצועה: "שמת לב שאת משתמשת הרבה במילה 'מול' ? העבודה של נשות המקצוע 'מול' האישה ? אצלנו, אומרים 'עם'". האפיון הזה זכורה לי במיוחד כיוון שמאז, בכל פעם שאני מוצאת את עצמי מדברת בשפה של "מול", אני עוצרת, מחייכת ומתקנת ל"עם". השיח הסוציאלי מדבר במונחים של שיתוף, ואילו עולם המשפט מורכב מצדדים, מהתנגשויות בין אינטרסים ומהכנסת איוונים ביניהם. השיח המשפטי מתבסס על דואליות של טוב או רע, צודק או לא צודק, ואילו שיח סוציאלי מתייחס לאינטרסים החברתיים והרגשיים שבבסיס המאבק המשפטי. עולם המשפט מדבר בשפה של זכויות, ואילו עולם העבודה הסוציאלית מדבר בשפה של סיוע ועזרה.⁸⁹

השפה היא כלי התקשורת הבסיסי שלנו, ולכן כה חשוב ליצור שפה משותפת. שפה משותפת מקרבת בין אנשים ובהיעדר שפה כזו, נוצר ריחוק. על מנת ליצור שפה משותפת, הפתרון בעיני הוא מודל עבודה משותף וגם לכך התייחסו המרואיינות כשסיפרו על עבודתן

87 Galowitz, לעיל ה"ש 47.

88 אליגון דר, לעיל ה"ש 56.

89 ענבר, נבו ולהמן, לעיל ה"ש 82; Baker, לעיל ה"ש 65.

המשותפת עם אשת המקצוע מהתחום השני. אחת המשתתפות תיארה שבמהלך העבודה המשותפת "משהו נבנה כך שהשפה הייתה דומה". משתתפת אחרת סיפרה כי "יש נשים שהגיעו למקלט עם עורכי דין שמונו לפני שהאישה הגיעה למקלט וההבדל בין התקשורת איתם לתקשורת עם עורכת הדין של המקלט ניכר. היא חלק מהצוות [...] עורכת דין שלא הייתה במקלט לא מכירה את המהות של המקלט [...] המקלט הוא סוג של בועה. צריך להכיר כדי להבין מה המשמעות של דיון שנדחה, מה קורה עם הילדים. זה שונה כשצריך להסביר לעורך דין לגבי כל דבר מה המשמעות". עורכות הדין מצדן העידו על הבדלי התקשורת בין העובדות הסוציאליות של המקלט שעבדו אתן לאורך זמן לבין עובדות סוציאליות אחרות, למשל ממחלקת הרווחה ברשות המקומית, שאתן היו יחסי העבודה ממוקדים וקונקרטיים. המשתתפות דיברו על יחסי אמן ודינמיקה מיוחדת שנבנו במהלך העבודה המשותפת, על זמינות, תקשורת נוחה ועל שיח פתוח ופחות רשמי. העובדות הסוציאליות סיפרו כי גם השיח של האישה המטופלת עם עורכת הדין של המקלט "יותר בגובה העיניים. לעורכת דין של המקלט אפשר להתקשר תמיד".

על רקע חששה של העובדת הסוציאלית שהזכרתי בתחילת המאמר, שביקשה לבדוק "אם מותר לי לדבר איתך", קרי עם עורכת דין, ניתן להבין שמדובר בכברת דרך משמעותית.

ה. הצעות ליישום המודל הסוציו-משפטי

המודל הסוציו-משפטי שהוצג במאמר זה, שורטט בהתאמה לעבודה במקלט עם נשים מוכות, אך ישימותו יפה גם לתחומים נוספים. נאשמים רבים מוצאים את עצמם במוסדות טיפול אלו ואחרים, וברור כי מצבם קשור קשר בל יינתק עם ההליך המשפטי שאתו עליהם להתמודד. בדומה, משרדי עורכי דין יוכלו להיתרם רבות משילוב איש טיפול במשרד, לצורך זיהוי צורכי הלקוח ומתן מענה לבעיות הנפשיות אשר עלולות לסכל את יכולתו של הלקוח להניע את ההליך המשפטי ולפנותו לטיפול בעניינים המשפטיים הנדרשים.

נחזור לדוגמה של הנער שייצגתי. בתום ההליך המשפטי, אף שכביכול התיק הסתיים בהצלחה, חשתי תחושת החמצה. כשיצאנו מבית המשפט, אמרתי למאמנת שלי שאני מרגישה שעכשיו העבודה צריכה להתחיל, לא להסתיים. אולם עבורי כמתמחה במשפטים היא הסתיימה. ביישום נכון של המודל הסוציו-משפטי, בתום הדיון המשפטי הייתה נערכת פגישה של עורך הדין והעובד הסוציאלי עם הנער. עורך הדין היה מעמיד אותו על משמעות ההתחייבות שקיבל על עצמו ומבהיר מה צפוי לו אם לא יעמוד בה, והעובד הסוציאלי היה מצביע על הדאגות שעשויות לשמש כחסם מלעמוד באותה התחייבות. העובדה שהקטין חזר מיד אחרי הדיון לאורח חייו הרגיל יכלה ללמד יותר מכול על כך שהוא היה מועד לשוב למעגל הפשע.

דרוש מודל עבודה סוציו-משפטי – סיוע לאישה במקלט לנשים מוכות כאב טיפוס

מודל דומה נדרש גם לגבי אסיר המבקש להשתחרר על תנאי ממאסר. על פי החוק, ועדת השחרורים מוסמכת להורות על שחרורו על תנאי של אסיר⁹⁰ שנשא לפחות שני שלישים מתקופת המאסר שעליו לשאת, אם שוכנעה כי האסיר ראוי לשחרור וכי שחרורו אינו מסכן את שלום הציבור. זאת, בתנאי שהאסיר המשוחרר לא יעבור עברת עוון ופשע במשך תקופת התנאי, וכן בתנאים נוספים שעליהם מוסמכת הוועדה להורות, ובהם השתתפות בתכנית טיפולית, התייצבות אחת לחודש לפני השוטר הממונה ועוד.⁹¹ המעבר שחוה האסיר, משגרת יומו בבית הכלא לאורח חיים של אדם משוחרר, הוא עצום. בפסיעה אחת הופך האדם מאסיר שסדר יומו מוכתב וברור לאדם חופשי שנדרש לנהל את זמנו בעצמו, להתפרנס ולנהל חיים של אזרח מהשורה. אם הוכנה לאסיר המשוחרר תכנית שיקום, הוא עתיד לקבל ליווי כלשהו במעבר הזה. אם לא הוכנה תכנית שיקום, והוא אינו יודע לאן פניו מועדות ומי יאות לקבלו כעובד, צפויה לו משימה קשה מנשוא.

מקובל לחשוב שהליווי הנדרש לאסיר המשוחרר הוא ליווי סוציאלי. אין ספק כי ליווי זה הכרחי, אך בעיניי לא מספיק. יישום נכון של המודל הסוציו-משפטי יציע כי עורך הדין שייצג את האסיר בפני ועדת השחרורים וכן העובד הסוציאלי שקיבל על עצמו את הפיקוח על עמידת המשוחרר בתנאי השחרור, ייפגשו עם האסיר בתום הדיון בוועדת השחרורים. עורך הדין ישוב ויבהיר לו מה משמעות התנאים שעליו לעמוד בהם ומה צפוי לו אם לא יעמוד בכך, והעובד הסוציאלי יעמוד על הקשיים שעליו להיות מוכן אליהם. עוד יציע המודל כי פגישות כאמור יתקיימו גם לאחר שחרורו מהמאסר לבחינת הצרכים הסוציאליים והמשפטיים שעולים בדרכו החדשה (כגון ביטוח לאומי, הסדרת חובות ועוד) שעלולים לסכל את יכולתו לעמוד בתנאים שנקבעו לו.

יישום חשוב נוסף נוגע לשלב ההכשרה המקצועית של אנשי המקצוע. המודל הסוציו-משפטי נבנה על היכולת להבין את תפקידו של איש המקצוע האחר ולעבוד יחד. אחת הדרכים לקדם הבנה ויכולת לעבוד יחד היא קליניקות משותפות של סטודנטים משתי הדיסציפלינות, שמטרתן לאפשר הרחבה והעמקה של ידע דו-צדדי אצל שני הצדדים לצד מתן הזדמנות לעבודה משותפת.⁹² הפחתת החששות מהצד השני והכרה בערכה של כל פרופסיה לטיפול הנדרש במטופל-לקוח, טוב שייעשו כבר בשלבים הראשונים של החינוך המקצועי. בארץ ניתן לציין שתי קליניקות סוציו-משפטיות כאמור: האחת פעלה בעבר באוניברסיטת חיפה בהתנסות של עבודה עם קשישים.⁹³ השנייה פועלת כיום במכללה למינהל לקידום ההגנה על נוער וצעירים בסיכון.⁹⁴

90 לפי ס' 3 לחוק שחרור על-תנאי ממאסר, אסיר הנושא מאסר לתקופה העולה על ששה חודשים, למעט אסיר עולם.

91 ס' 13 לחוק שחרור על-תנאי ממאסר.

92 Galowitz, לעיל ה"ש 47; פרילוצקי, דרויש, ונקרט והרמתי-אלפרן, לעיל ה"ש 45.

93 לתיאור הקליניקה ראו מאמרן של פרילוצקי, דרויש, ונקרט והרמתי-אלפרן, לעיל ה"ש 45.

94 להרחבה על הקליניקה הסוציו-משפטית לקידום ההגנה על נוער וצעירים בסיכון ראו באתר המסלול האקדמי המכללה למינהל www.colman.ac.il/node/1928 (נבדק לאחרונה ב-21.1.2016).

מודל נוסף של חינוך סוציו-משפטי הוא שילובה של עובדת סוציאלית בסגל של הקליניקות בפקולטות למשפטים, כפי שנעשה בעבר באוניברסיטה העברית.⁹⁵ מודל זה דומה יותר לפרקטיקה הראשונה שתוארה בפרק ד' – המשלבת עובד סוציאלי במקום "משפטי". תפקידה של העובדת הסוציאלית בא לידי ביטוי בהקניית מידע סוציאלי רלוונטי לסטודנטים למשפטים בתחום שבו הם בחרו להתמחות, וכן ליווי הסטודנטים בתיקים שבהם טיפלו, הן לשם הטבת השירות הניתן – בדרך של מתן הסברים על סוגיות שעולות וחשיבה משותפת על דרכי פתרון, והן לשם עיבוד החוויות שעוברים הסטודנטים בעקבות ההתנסות המעשית. בנוסף, העניקה העובדת הסוציאלית ליווי גם לפונים עצמם, במקרים שבהם הבעיות הסוציאליות של הפונים היוו חסם לטיפול המשפטי שהסטודנטים ביקשו לתת להם.

ההצעות המתוארות לעיל הן הצעות ראשוניות בלבד, המובאות בנקודת זמן זו, שבה מודל עבודה סוציו-משפטי הוא כמעט תאורטי. עם הזמן, ככל שיוטמע מודל העבודה, אין ספק בעיניי כי ימצא שיישומו יפה בתחומים רבים נוספים וכי במקומות לא מעטים, הוא ממש הכרחי.

ו. סיכום

בדומה למודלים הוליסטיים שונים שנבנו בשנים האחרונות בתחומים שונים, נראה בעיניי כי הגיעה העת לבניית מודל עבודה סוציו-משפטי. נכונותם של אנשי המקצוע השונים לשתף פעולה זה עם זה, תלויה רבות בתחושת אמון וביטחון אצל כל אחד מאנשי המקצוע בנוגע לשימוש בכלים שאינם מתחום התמחותו ואלו יוכלו להיבנות באמצעות המודל הסוציו-משפטי. על מנת לעבור מאנשי מקצוע משתפי פעולה בנקודות זמן מוגבלות, המוכתבות דרך כלל מגורמים חיצוניים, לחברים בצוות משותף, מציע המאמר שלבים שונים של פיתוח כלים ומיומנויות, התוויית דרך טיפול – סוציאלית ומשפטית – משותפת, מעבר מצוות רבת-תחומי לצוות בין-תחומי ועד ליצירת שפה סוציו-משפטית. המודל הסוציו-משפטי מבקש להשיג אצל שני אנשי המקצוע את ההבנה כי שני התחומים, הסוציאלי והמשפטי, נדרשים יחד להטבת מצבו של המטופל-לקוח.

רבים מהדברים שנכתבו במאמר זה, אינם חדשים. אנשי טיפול ואנשי משפט עובדים בשיתופי פעולה שונים לא מעט ואף בצורה מוצלחת. החידוש שמבקש המאמר להביא הוא בקריאת הילד בשמו, בזיהוי מודל עבודה כמודל סוציו-משפטי, על מנת שניתן יהיה להבנותו מראש בצורה נכונה. כך למשל חשוב להבין את התפיסות השונות והקשיים שעשויים לעלות במהלך העבודה המשותפת. חשוב שיתקיים דיון מקדים על מנת ליצור הבנה הדדית של הרציונל המקצועי של המקצוע השני, של תרומתה של כל פרופסיה ושל קונפליקטים אפשריים. חשוב לשמור על מובחנות מקצועית של כל אחד מחברי הצוות ולאפשר לכל איש מקצוע להתמקד בתחום עיסוקו בדרך יעילה יותר. חלוקה נכונה של התפקידים מאפשרת טיפול

95 דברים אלה מובאים על סמך דבריה של עו"ס אורלי קוזיין-מלאכי, שהייתה חלק מהסגל כאמור.

דרוש מודל עבודה סוציו-משפטי – סיוע לאישה במקלט לנשים מוכות כאב טיפוס

הוליסטי באופן שיעניק את הטיפול המקצועי והטוב ביותר. ולצד זה חשוב להכיר בתרומה התראפויטית של הרכיב המשפטי, על מנת לשלבו בתהליך הטיפולי ולא להציבו כגזרה נוספת שיש לצלוח. המודל הסוציו-משפטי גם קורא לבחור את הכלים המתאימים, הן אלו הסוציאליים והן אלו המשפטיים, מתוך ראייה דו-תחומית.

בעת כתיבת שורות אלה, מדובר במודל בוסרי. כולי תקווה כי עם הזמן יישומו ילך ויתרחב בתחומי משפט שונים, דבר אשר יאפשר פיתוח מעמיק יותר של המודל. גם המחקר, שעליו התבסס המאמר, היה ראשוני. זיהוי המודל הסוציו-משפטי ושרטוט דמותו נעשה תוך כדי הראיונות ובעיקר בשלב ניתוח התכנים שעלו בהם. נדרשים בעיניי מחקרים נוספים אשר יציבו את המודל המוצע כתשתית למחקר כבר בראשית הדרך.

מתוך הכרה ביתרונות הרבים של עבודה משותפת ומתוך רצון לגשר על הפערים הנלווים לשיתוף פעולה, שאינם גורעים מחשיבותו, ניתן ליצור יחד שפה משותפת, מבינה ומכילה: שפה סוציו-משפטית.